

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота

магістра

з теми: **«СУНЬ ЯТСЕН: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ»**

Виконала магістрантка 2 року Іst1-М22 групи
Спеціальності 014 Середня освіта (історія)
за освітньо-професійною програмою Середня
освіта (Історія)

Яковенко Олена

Керівник: **Степанков В.С.**, завідувач
кафедри всесвітньої історії, доктор
історичних наук, професор

Рецезент:

Кам'янець-Подільський

2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	6
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Джерельна база.....	20
1.3. Методологічні засади дослідження	23
Розділ 2. Формування особистості та політичних поглядів (1866 – 1895 рр.)	28
2.1 Ранні роки життя та вплив сімейного виховання. Навчання у сільській школі	28
2.2. Здобуття освіти та фаху. Прийняття християнства	32
2.3 Формування світоглядних засад. Початок політичної діяльності	37
Розділ 3. Трансформація Сунь Ятсена у талановитого політичного діяча та його революційна програма. Обрання тимчасовим президентом Китаю ...	45
3.1. Політична діяльність за кордоном. Еволюція політичних поглядів і сформування «Трьох народних принципів».....	45
3.2 Участь у Сінхайській революції: здобутки та невдачі. Обрання тимчасовим презедентом країни	54
Розділ 4. Боротьба за об'єднання країни та її демократизацію	62
4.1 Діяльність Сунь Ятсена в період кризи і «Другої революції»	62
4.2 Пошук союзників. Співпраця з СРСР та КПК	73
4.3 Смерть Сунь Ятсена та його роль в історії Китаю	78
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	86
ДОДАТКИ	97

ВСТУП

Актуальність: Життя Сунь Ятсена стало предметом обговорення численних історичних розвідок. Як харизматичний лідер, він зумів зламати тисячолітню імператорську традицію й стати одним із ключових політиків у встановленні республіканського Китаю. Проте оцінка його постаті перетворилася у предмет суперечок ще за життя. В очах своїх опонентів він був лише «маріонеткою» то у руках Японії, то Росії, натомість в очах своїх прихильників він виглядав головним візіонером республіканської системи. На жаль, дані суперечки позбавляють Сунь Ятсена головного – характеристики його особистості. Як і надмірна героїзація, так і демонізація постаті, не дозволяють оцінити цю історичну постать об'єктивно.

Отже, актуальність даного дослідження обумовлюється необхідністю всебічного аналізу життя й політичної діяльності цієї неординарної особистості. Вона обумовлюється також відсутністю в українській історіографії робіт монографічного характеру, присвячених дослідженню даної проблеми, а також існуванням у зарубіжній історіографії настільки діаметрально протилежних характеристик, що вкрай складно скласти неупереджений образ особистості Сунь Ятсена. Оскільки він насправду був візіонером китайської політичної думки першої чверті XX ст. і його політичний шлях був як і поразок так і перемог, то важливо реконструювати максимально об'єктивно його політичний портрет.

Об'єктом дослідження: є діяльність національно-патріотичних сил Китаю у кінці XIX - першій чверті XX ст.;

Предмет дослідження: становить процес формування особистості Сунь Ятсена, становлення й розвиток його світоглядних засад, розробку ним концепту «Трьох народних принципів», а також політичної діяльності XIX – поч. XX ст.;

Хронологічні межі роботи: визначаються періодом його життя і діяльності. Нижня межа визначена часом народження у 1866 році, а верхня – смерть у 1925 році.

Географічні межі роботи охоплюють територію Китаю й частково Японії, Гавайських островів, Західній Європі та США.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу джерел і літератури реконструювати об'єктивний історичний портрет видатного китайського революціонера.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати історіографію проблеми й стан джерельної бази дослідження;
- з'ясувати процес формування особистості Сунь Ятсена, впливу на нього сімейного виховання й прийняття християнства;
- висвітлення становлення його політичних поглядів;
- вияснити початок політичної діяльності;
- розкрити трансформацію особистості Сунь Ятсена у талановитого політичного діяча;
- охарактеризувати розроблену ним революційну програму «Трьох народних принципів»;
- дослідити його активну політичну діяльність напередодні та під час Сінхайської революції;
- охарактеризувати діяльність Сунь Ятсена, спрямовану на об'єднання країни та її демократизацію;
- з'ясувати роль і місце особистості Сунь Ятсена у китайській історії.

Методологічні засади дослідження становлять використані принципів історизму, об'єктивності, всебічності й систематичності. Застосування як загальнонаукові, так і спеціальні методи історичного пізнання. Найважливішу серед них відіграли проблемно-хронологічний, історико-

генетичний, синхронний, діахронний тощо. Вони дозволили нам домогтися більш-менш об'єктивного зображення постаті Сунь Ятсена, а відтак досягнення поставленої мети.

Елементи наукової новизни дослідження: у роботі зроблено спробу комплексного підходу до реконструкції історичного портрета Сунь Ятсена, зокрема поєднання формування його особистості і прикметних рис вдачі з політичною діяльністю, чого не було зроблено в українській історіографії.

Практичне значення роботи: фактичний матеріал, його висновки можуть бути використані у науковій та в освітній сфері. Зокрема матеріал може бути використаний під час підготовки до уроків Всесвітньої історії та семінарських занять із предмету «Новітня історія країн Азії та Африки», в написанні дипломних та курсових робіт.

Апробація результатів дослідження була здійснена шляхом обговорення основних положень на засіданні кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка.

Публікації: в ході дослідження було здійснено дві публікації:

Співраця Сунь Ятсена з таємними антиманьчжурськими товариствами (1896-1911 рр.). *Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* 2023. № 20(1) С.110-112

Три народні принципи: американські витоки. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* 2023. № 14. С.146-147

Структура роботи: робота складається зі вступу, змісту, 4 розділів та 11 підрозділів, висновки та список використаних джерел і літератури, який складається зі 103 пунктів. Загальний обсяг роботи – 97 сторінок, основного тексту – 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографія проблеми представлена як вітчизняними так і зарубіжними публікаціями. Передусім – це біографічні дослідження в яких Сунь Ятсен відігравав важливу роль. Історіографічний доробок науковців структуровано у два блоки, виокремивши праці українських і зарубіжних авторів.

Українська історіографія. Китаєзнавчі дослідження в українській науковій літературі є недостатніми. Існують лише поодинокі праці із історії та культури Піднебесної. В Україні діє Інститут сходознавства, видається журнал «Китаєзнавчі дослідження». Але аналіз каталогів їх публікацій показує відсутність згадок нашої тематики. Більшість публікацій торкається висвітлення історії Китаю, ідеології китайського марксизму, перекладу літературних творів з китайської, зокрема конфуціанських трактатів. Що ж стосується періоду початку кінця XIX - поч. XX ст., коли жив Сунь Ятсен, то таких праць знайшли лише кілька. Перш за все, згадаємо дисертацію із всесвітньої історії відомого дипломата та китаїста В.І. Гамяніна, котрий довгий час працював в українському посольстві в Пекіні, володіє китайською мовою й має велику кількість наукових публікацій. Але більшість із них відноситься до перекладів творів з китайської літератури, літературних студій. Однак, він захистив дисертацію з історії на тему «Трансформаційні процеси в історії Китаю новітнього часу (1911-1949)». Заслуга дисертанта в тому, що він вперше в українському сходознавстві створив періодизацію історії Китаю першої половини XX ст. [22]. Автор виділив наступні періоди:

- 1) до 1919 р. — одновекторність (боротьба за суверенітет нації);
- 2) 1919—1927 р.р.— хаотична різновекторність (ідеологічний плюралізм);
- 3) 1927—1949 р.р. — зміна векторів [22, с. 10].

Перші два безпосередньо стосуються життя та діяльності Сунь Ятсена. Ключовими роками були 1919-1927 рр., коли почалося політичне

протистояння різних угруповань в державі, з'явилася комуністична партія відбувся поділ Гоміньдану на різні фракції, а також стався розпад єдиної держави на «кліки варлордів». Досліджуючи китайську національну еліту на прикладі Чжу Цзиціна, В.І. Гамянін зазначає, що Сунь Ятсен став ключовим політиком країни, намагався возз'єднати роздрібнений Китай, був змушений укласти союз із китайськими комуністами, отримував підтримку від російських більшовиків, а наприкінці життя став натхненником «Північного походу», однак не встиг реалізувати свої плани через раптову смерть. На сьогодні, дисертація В.І. Гамяніна є єдиною комплексною працею в українській історіографії з нашої тематики.

Єдиною статтею, повністю присвяченої постаті Сунь Ятсена, є публікація Н.В. Бесєдіної «Сунь Ятсен – ідеолог розбудови нової китайської державності». Авторка детально описує основні політичні погляди революціонера, які заклали основи для формування Китайської республіки. Зокрема, аналізуються його «три народні принципи», вплив західних та китайських на формування політичної програми, участь у революційних подіях. Недоліком статті є те, що вона заснована лише на доробку радянських та сучасних російських дослідників з мінімальним залученням джерел. Проте на сьогодні, це єдина віднайдена нами україномовна робота, яка присвячена персоналії Сунь Ятсена, а не революційним подіям в Китаї [20].

Також існують поодинокі згадки про постать і діяльність Сунь Ятсена в окремих публікаціях. Так, в статті О. Олійника «Китай в роки Першої світової війни» згадується про його обрання першим президентом Китайської республіки і діяльність у період до 1919 року [30]. Зокрема, про об'єднання революційних партій і об'єднань в єдину політичну силу – Гоміньдан (серпень 1912 р.). Досить інформативною є публікація дослідниці О.М. Скрипник, котра спеціалізується на проблематиці міжнародних відносин Новітньої доби. Одна зі статей в її доробку присвячена ролі Сунь Ятсена в Сінхайській революції (1911-1912 рр.) [33]. Авторка коротко описує ранню

біографію революціонера, його основні політичні та філософські погляди. Що стосується його участі у подіях Сінхайської революції, то О. Скрипник вважає його ключовою фігурою в тих подіях. Зокрема, Сунь Ятсен добровільно відмовився від посади президента на користь Юаня Шікая, аби уникнути громадянської війни.

Згадує про постать Сунь Ятсена і відомий сучасний японіст С.В. Капранов. Зокрема, йому належить ряд публікацій, що стосуються тематики паназіатизму і ролі Китаю у цій ідеології. Автор відзначає факт дружби Сунь Ятсена із японськими політиками, зокрема Тоямою Міцуру, Інукаї Цуйосі, Міядзакі Тотеном. На думку С. Капранова саме Сунь Ятсен заклав основи ідеології паназіатства в Китаї, також виступав за союз з азійськими країнами. У той же час, японці критикували Сунь Ятсена за механічне перенесення західних ідей, возвеличення європейської культури [25].

Деякі відомості про Сунь Ятсена знаходимо в тритомній колективній монографії київських дослідників Інституту міжнародних відносин Ю. Павленка та Ю. Пахомова «Цивілізаційна структура сучасного світу». 2-га книга 3-го тому цієї серії присвячена «китайсько-далекосхідному цивілізаційному світу». Автори застосували методику світ-системного аналізу, аби простежити основні риси кожної цивілізації в її історії та сучасності. В контексті нашої теми, був проведений аналіз подій Китайської революції першої половини ХХ ст., переходу від імперського устрою від республіканського. Автори наголошують на визначній ролі Сунь Ятсена в процесі формування ідеології Китайської республіки. Зокрема, відхід від традиційної конфуціанської філософії, запровадження західних ідей, модернізації держави за аналогією із «революцією Мейдзі» в Японії [31].

Зарубіжна історіографія. В зарубіжній літературі про Сунь Ятсена почали писати ще за його життя. Першою стала робота французького кореспондента Жана Рода «Сучасний Китай», видана на замовлення Французького Географічного товариства у 1912 р. Це одна із перших

публікацій, де згаданий Сунь Ятсен, який того ж року був оголошений президентом Китайської республіки. Ця книга була перекладена російською, і видана у Петербурзі у 1912 р. під тією ж назвою. У ній коротко описується біографія Сунь Ятсена, його життя закордоном, західна освіта, деякі моменти його біографії, як от «викрадення у Лондоні» (1897). Автор порівнює характер європейської та китайської цивілізацій, аналізує специфіку китайської народної свідомості, її ставлення до свого та чужого, роль забобонів у культурі, матеріалістичний характер культів та вузький практицизм, моральні особливості, роль сім'ї, що також є важливим у контексті аналізу спадщини Сунь Ятсена. Жан Род виділяє чинники оновлення Китаю, серед яких була діяльність політика, інтелектуальні тенденції серед китайської молоді, демонструє розвиток друку та нової літератури, формування політичних рухів та революційних партій, виникнення таємних товариств [32].

Знаходимо окремі відомості про нього в збірці статей американського журналіста, фотографа і мандрівника Ф. Мак-Корміка «Квіткова Республіка», в якій описуються події Китайської революції. Книжка була опублікована у Нью-Йорку у 1913 р. Наступного року вона була перекладена у Петербурзі під назвою «Китайська революція». У них автор торкався висвітлення постаті Сунь Ятсена, котрий на той момент був президентом Китаю. Звертав увагу на протистояння між Сунь Ятсеном і Юань Шикаєм, прихід останнього до влади та кризу в управлінні країною. Ф. Мак-Кормік також опублікував у своєму збірнику інтерв'ю із Сунь Ятсеном, в якому останній звертається до американських громадян із закликом підтримати визвольний рух китайців [28].

У 1918 р. американський журналіст Б.Л. Стімпсон опублікував збірник статей «Боротьба за республіку в Китаї», де торкнувся висвітлення політичного протистояння протягом 1912-1918 рр. У висвітленні революційних подій, він проявляв симпатію до Юаня Шикая, тому постаті Сунь Ятсена приділяється менше уваги. Автор недооцінював роль

революціонера та його діяльності у тогочасній політичній історії. Здійснив публікацію сумнівних документів під назвою «Секретна угода укладена між Сунь Веєм (Сунь Ятсеном) та японцями», який кидав тінь на постать революціонера. Документ складається із 15 пунктів, згідно нього китайський уряд нібито дав доступ японській армії на свою територію, за що немовби отримував зброю і кошти від японського уряду для перемоги у громадянській війні. Сунь Ятсен нібито погодився отримати японську позику у розмірі 10 млн. єн, який мав бути виплачений шляхом передачі рухомого майна на окупованих японцями територіях. Японські «добровольці» могли вступати до китайської армії і отримувати платню. Однак в історіографії і досі немає доказів щодо правдивості цих документів, ймовірно, вони були сфальсифіковані конкурентами Сунь Ятсена [70, с. 58-59].

Перша біографія Сунь Ятсена була видана у 1925 р. у США. Її автором став суддя і публіцист Пауль Лайнбаргер, який був знайомий із Сунь Ятсеном із 1906 р., коли той подорожував по США. У 1918 р. П. Лайнбаргер отримав від Сунь Ятсена ексклюзивні матеріали щодо своєї біографії, які лягли в основу книжки. Вона написана у науково-популярному стилі і вийшла одразу після смерті революціонера. Аби зацікавити читачів, автор показує Сунь Ятсена як набожного християнина, американофіла, прихильника вестернізації. Однак біографія доведена лише до 1920 р. [60].

У 1937 р. вийшла праця його сина, П. Лайнбергера-молодшого «Політичні доктрини Сунь Ятсена». Це була перша праця, присвячена ідеології «трьох народних принципів». Автор детально описує кожен складову, економічні і соціальні засади його ідеології, політичні принципи організації Гоміньдану, ідеологію китайського націоналізму. Стверджував, що Сунь Ятсен виступав прихильником ідеї громадянської нації, яку запозичив у США, створював подібні до американських державні інституції [61].

Першою повною біографією Сунь Ятсена стала книга Л. Шармана «Сунь Ятсен, його життя і значення. Критична біографія». Вона ґрунтується

на аналізі великого масиву джерел. Зокрема автор залучив інтерв'ю політика, усі наявні англomовні або англійські переклади, присвячені Сунь Ятсену. Л. Шарман визнає, що його книга далека від об'єктивності, він чесно висловив власну оцінку діям революціонера. Автор подекуди принижував значимість ідей революціонера, головним чином, принципу націоналізму, який вважав спекулятивним і популістським. Наводив приклад лекції Сунь Ятсена 1924 р. про засилля іноземців і загрозу імперіалізму для Китаю, через який держава «може зникнути уже через 10 років». Аналізуючи політичну програму Сунь Ятсена він визнавав її вторинною у порівнянні з європейською політичною думкою. Стверджував: «Ідеї Сунь Ятсена не є ані оригінальними, ані академічними». Осуджував політика за союз із Радянською Росією, вважаючи його «російською маріонеткою». В той же час, на відміну від багатьох інших авторів, зазначав, що орієнтація Сунь Ятсена на Москву була зумовлена відсутністю підтримки з-боку європейців, що привело його до розчарування у західній цивілізації. З іншого боку, Л. Шарман підкреслював, що, Сунь Ятсен «уже став символом боротьби китайців проти того зла, яке чинять європейці [76, с. 289-290; 318].

У 1930-ті рр. зарубіжні праці, що досліджували постать Сунь Ятсена, стають чисельнішими. У 1932 р. виходить стаття американського дослідника Джейма Шотквела «Сунь Ятсен і Мауріц Вільям», у якій автор проводив аналіз політичних доктрин цих мислителів та довів, що ідеї Мауріція Вільяма лягли в основу його політичної доктрини. М Вільям у Нью-Йорку опублікував працю «Суспільна інтерпретація історії», в якому оцінюються ідеї марксизму і критикуються положення щодо «класової боротьби». Автор детально проаналізував вплив Вільяма на світогляд Сунь Ятсена, зокрема критичне ставлення до марксизму. Вона є надзвичайно цінною, оскільки показує американський вплив на ідеологію Сунь Ятсена [77]. У 1934 р. виходить стаття Джона С. Де-Корне «Сунь Ятсен і таємні товариства», в якій автор послідовно висвітлює участь революціонера у китайських таємних товариствах. Але недоліком роботи є те, що в ній відсутні хронологічні

рамки щодо участі в окремих товариствах, що ускладнює реконструкцію його політичної біографії [45]. Стаття В.С. Вівера, опублікована у 1939 р., стосується соціальної, економічної і політичної філософії Сунь Ятсена, зокрема ідеології «трьох народних принципів». Ця робота носить узагальнюючий характер щодо поглядів політика, недоліком є відсутність посилань на джерела, хоча автор активно цитує лекції Сунь Ятсена «Про три народні принципи» (1924) [85].

Після початку Другої світової війни популярність теми стає більшою, оскільки Китай належав до блоку союзників. У США та Британії виходить багато робіт, присвячених Піднебесній, зокрема з новітньої історії. Так, у 1943 р. була завершена праця «Китайська доля і китайська економічна доктрина», авторство якої приписали китайському маршалу Чан Кайші. Проте справжнім автором монографії був його колишній секретар Тао Сішен, котрий згодом перейшов на бік японців і став колаборантом. У 1947 р. ця книга вийшла у США, проте викликала шквал критики. Автор монографії свідомо спотворив багато фактів із біографії Сунь Ятсена, завуальював факт союзу між Гоміньданом і КПК, зміни в світогляді революціонера, його розчарування у прозахідній позиції. Ймовірно, це було зроблено для того, аби показати Чан Кайші істинним спадкоємцем Сунь Ятсена, його політичної ідеї. На усі ці неточності вказує редактор американського видання 1947 р. Ф. Яффе, який залишив свої критичні коментарі у тексті книги, таким чином даючи змогу читачеві більш об'єктивно оцінювати цю працю і постать Сунь Ятсена [58].

У 1954 р. у США опублікована монографія відомого сходознавця-японіста, професора Гарварда Маріуса Б. Янсена «Японці і Сунь Ятсен», котра неодноразово перевидавалася. Автор провів титанічну роботу, залучаючи широку джерельну базу, зокрема мемуари японських політиків-паназіатів, які співпрацювали із Сунь Ятсеном у ранній період його діяльності. Відзначає подібність китайського та японського бачення паназійського проекту, що стало відповіддю на колоніальну політику

європейських держав. М. Б. Янсен звертав увагу на відмінностях у поглядах китайських революціонерів і японських націоналістів, на причину розриву їх співпраці. Часто у книзі згадується японський політик Міядзакі Тотена, що залишався до кінця свого життя однодумцем Сунь Ятсена [56].

У 1955 р. виходить стаття дослідника Леон Комбера «Китайські таємні товариства у Малайзії; Вступ». Автор робить історичний екскурс щодо створення китайських таємних товариств у Малайзії, їх еволюції. Що стосується нашої тематики, то в статті описується приїзд Сунь Ятсена до Сінгапуру, його співпраця із таємними товариствами китайської діаспори. Зокрема зазначається, що після Сінхайської революції ці товариства підтримували рух Гоміньдану у діаспорі [42]. У 1963 р. вийшла схожа публікація історика С. І. Тена «Доктор Сунь Ятсен і китайські таємні товариства». Вона є ширшою за тематикою, окрім того, на відміну від вищезгаданої публікації Де-Корне вона глибше досліджує ранню біографію Сунь Ятсена, його співпрацю із таємними товариствами Південно-Східної Азії [80].

У 1957 р. виходить праця американського китаїста Гарольда Цві Шиффріна «Рання земельна політика Сунь Ятсена: походження і значення ідеї «зрівняння в земельних правах». Автор залучив значну кількість джерел для висвітлення даної тематики. Зокрема наголошує, що основним джерелом ідей щодо аграрних перетворень Сунь Ятсена була книжка американського економіста Генрі Джорджа «Прогрес і бідність». Сунь Ятсен начебто прагнув до відміни усіх привілей земельної аристократії, запровадження єдиного земельного податку для всіх господарств, що мало призвести до поступового підвищення добробуту китайських селян [73]. Тема впливу Генрі Джорджа на погляди Сунь Ятсена більш розширено розглядається у публікації П.Б. Трескотта, котрий зауважував, що американський економіст вплинув на китайського політика не лише у розв'язанні земельного питанні, але й в політичній філософії, зокрема концепції нерівності [84].

У 1959 р. побачила світ стаття Г. Шиффріна і Р. Скалапіно «Ранні соціалістичні групи у китайському революційному русі: Сунь Ятсен проти Лян Цічао». Останній був прихильником конституціоналізму і поміркованим соціалістом, виступав за поступові реформи Цінської імперії, не підтримував революцію. У ній простежено різницю у поглядах між Сунь Ятсеном і Лян Цічао. Так автори зазначають, що Сунь Ятсен виступав за повалення імперського уряду і встановлення демократії, натомість Лян Цічао хотів аби Китай пішов по шляху Японії і Німеччині у соціальному реформуванні [71].

У 1968 р. у американському журналі «Аграрна історія» публікується дослідження китайського політолога, майбутнього тайванського прем'єра Чжань Ляня «Сунь Ятсен і землекористування». Зокрема, автор зосереджується на з'ясуванні ідеї земельної реформи Сунь Ятсена, що полягала у підвищенні ефективності використання землі за рахунок технологічного прогресу; автор підкреслював, що маючи селянське походження, революціонер добре розумів неефективність і відсталість китайської аграрної економіки, відсутності в селян аграрних знань, величезні проблеми механізації і дефіцит сільськогосподарської техніки. За словами Ляня Чжаня, він прагнув вирішити аграрну проблему шляхом інтенсифікації китайського господарства, залучення земельних позик для селян. Але недоліком статті є той факт, що у ній недостатньо висвітлюється соціалістичні проекти в аграрній сфері, зокрема наділення селян землею [37].

У 1994 р. також вийшла публікація Е.М. С. Ніоу та Г. Тана щодо аналізу самооцінки програми земельного оподаткування Сунь Ятсена. Крім цього, у ній досліджується еволюція поглядів революціонера щодо розв'язання аграрного питання, а також у роботі має місце більш практичне осмислення схеми оподаткування [69].

У 1968 виходить колективна монографія «Революція в Китаї: перша фаза 1900-1913». Нашої теми стосується три розділи цієї книги. Розділ за авторства М. Гасстера під назвою «Реформи і революція у китайській політичній модернізації» стосується різних напрямків у китайській

політичній думці початку ХХ ст. Зокрема, аналізуються погляди уже згаданого Лян Цічао, на модернізацію країни. Зазначено, що він був демократичним монархістом і виступав за збереження імперії, натомість Сунь Ятсен був революційним республіканцем. Крім цього, автор показує ключову різницю між революціонерами і прихильниками конституційного шляху розвитку Китаю, в якій врешті-решт переміг республіканський проект. Навіть Лян Цічао згодом став прихильником Сунь Ятсена [49].

Історик В. П. Датт присвятив свій розділ хронологічному опису першого етапу Сінхайської революції, а саме Уханському повстанню (жовтень 1911). В ньому характеризує участь Сунь Ятсена у підготовці до повстання, аналізує попередні невдалі спроби його підняти, згадує про терор в Ухані. Міркування автора дозволяють повністю відтворити події початкового етапу революції та ролі Сунь Ятсена в її підготовці [48]. Останній розділ монографії належить перу вищезгаданого історика Г. Ц. Шиффріна, зупинився на характеристиці політичного іміджу революціонера. Показував, як Сунь Ятсен працював над своїм політичним образом, що впливав на його успіх у політичній діяльності. Зокрема, після захоплення влади Юанем Шикаєм у 1913 р. Сунь Ятсен покинув Китай і вирушив до Японії, де адаптував свою політичну тактику до нових обставин. Зокрема почав вважати себе уособленням Китайської революції, вимагати лояльності особисто собі, а не партії Гоміньдан. Загалом, на думку автора, він використовував традиційний для Азії образ політичного вождя, харизматичного лідера, а також містичну віру своїх соратників у власну персону [74].

Також варто згадати працю Г. Ц. Шиффріна «Сунь Ятсен і витоки Китайської революції», в якій висвітлюється раннє життя Сунь Ятсена, становлення його, як політичного діяча, зародження його революційних поглядів, згадуються події особистого життя. Ця книга є найбільш повним описом раннього життя революціонера (до подій Сінхайської революції).

Автор підходить до оцінки особи політика виважено, критично осмислюючи джерела [72].

У 1970-х рр. кількість публікацій із даної тематики розширюється, з'являються нові напрямки досліджень. Так, історик Дж. К. Манхолланд у 1972 р. публікує статтю, присвячену контактам Сунь Ятсена із французькими дипломатичними колами. Під час свого перебування в Індокитаї, революціонер через свої особисті контакти із французькими політиками намагався заручитися підтримці Франції у справі повалення влади маньчжурів. Цей епізод з життя політика є маловідомим, що лише посилює наукову актуальність цієї статті. Автор зауважує, що у самому Індокитаї до Сунь Ятсена ставилися краще ніж у Парижі, останній факт став причиною невдачі його місії [67].

Оригінальною є робота французьких істориків Ж. Шено, Ф. Ле Барб'є та М-К. Бержер «Китай від революції 1911 до визволення». Праця характеризує загальний розвиток Китаю у перехідний період Китайської революції з 1911 по 1949 (встановлення комуністичного режиму), Сунь Ятсен виступає у ній як одна із політичних дійових осіб цієї доби [39].

У 1980-х рр. з'являється декілька робіт американського історика С. Мартіна Уілбера, присвячених подіям Китайської революції. Так, у монографії «Національна революція в Китаї 1923-1928 рр.» автор описує події останнього етапу життя Сунь Ятсена, його співпрацю із комуністами і Радянською Росією. Також тематиці китайсько-радянських відносин і участі більшовиків у Китайській революції присвячена робота автора «Місіонери революції: радянські радники і китайські націоналісти 1920-1927», в якій детально аналізується роль радянського чиннику у китайській політиці, зокрема участь радянських офіцерів у Північному поході і модернізації китайської армії. Крім цього, в праці публікуються документальні джерела [87; 88].

У статті Б. Т. Джорджа висвітлюється американська політика стосовно Китайської республіки у 1920-1924 рр., зокрема ставлення американських

дипломатів до Північного походу [50]. У 1978 публікується стаття М. В. Металло про роль американських місіонерів у житті Сунь Ятсена. У ній розкрито, що значний вплив на формування його революційних поглядів місіонерів-методистів, які підтримували антиманьчжурський рух, вказується що вони підтримували політичну програму Сунь Ятсена і лобіювали його інтереси в уряді [65]. У статті Ф. Г. Чана висвітлюється передумови співпраці Гоміньдана із комуністами, геополітична ситуація навколо тогочасного Китаю, перемовини Сунь Ятсена із фінансовими колами Гонконгу щодо підтримки його політичного руху [36].

У 1981 р. публікується стаття американського політолога та дослідника ідеологій ХХ ст. А. Дж. Грегора, в якій охарактеризовано вплив конфуціанства на політичну теорію Сунь Ятсена; формування та еволюцію його історичних поглядів; співставлення західного і китайського впливу на його філософію націоналізму. Наступного року, цей же опублікував працю, в якій дослідив питання щодо концепції «імперіалізму» в політичній теорії Сунь Ятсена. Зокрема вказує, що революціонер не мав чіткого визначення концепції «імперіалізму», також певний вплив на його теорію мав марксизм [53; 54].

Праця австралійського дослідника Дж. І. Вонга стосується порівняльного аналізу ідей Кан Ювея, Сунь Ятсена та Юн Віна на модернізацію Китаю. На його переконання, Кан Ювей і Юн Він виступали прихильниками реформування Цінської імперії і поступової модернізації держави. Натомість, Сунь Ятсен був прихильником республіки, революції і радикальної модернізації держави за західним зразком [89].

1990 побачила світ праця американської дослідниці китайського походження Л. Єва Арментрут Ма «Революціонери, монархісти і чайнатауни: китайські політики в Америках і революція 1911 р.». У ній автор досліджує маловідому тему щодо співпраці Сунь Ятсена з китайською діаспорою США, публікацію його творів в Америці і підкреслює велику роль китайських районів (чайнатаунів) у житті китайської еміграції, в тому числі і політичної

[63]. У 1991 р. виходить з друку стаття А. Дамона «Фінансування революції. Сунь Ятсен і повалення Цинської династії». У ній висвітлюються шляхи залучення коштів на революційну діяльність, зокрема фінансування великим китайським бізнесом, членські внески від таємних товариств та гроші з-боку китайської діаспори [44].

Тематику раннього життя Сунь Ятсена, зокрема його навчання на Гавайях, розкриває дослідник І.Т. Сун [78]. Так, ним звертається увага на деталі його навчання, фактори, які вплинули на прийняття християнства, а також сприйняття європейського імперіалізму на прикладі Гавайських островів, котрі стали об'єктом інтересів Великих держав, поступово стаючи американською колонією. Більш повно про «гавайський період» життя Сунь Ятсена розкрито у монографії Ю. Ма Люма та Мун Кон Люма «Сунь Ятсен на Гавайях: діяльність і підтримка» [64]. У публікації Ч. Шаоціня висвітлюються діяльність китайських таємних товариств в Австралії, які надавали фінансову підтримку Сунь Ятсену. Ним стверджується що Сунь Ятсен, на відміну від Юаня Шикая, мав широку підтримку в діаспорі [75]. Ще одна публікація із цієї тематики належить Джань Суню, у якій розкривається участь таємних товариств китайських провінцій у Сінхайській революції та вплив Сунь Ятсена на їх появу і діяльність [79].

У 2012 р. побачила світ дисертація історика С. Єнсена з теми співпраці Сунь Ятсена із японцями та еволюцію його поглядів з 1914 по 1924 рр. на основі документальних джерел. У 2014 р. публікується стаття Сі Чао про відносини між Сунь Ятсеном і лідером літературного Південного товариства Чен Цюбіном, який підтримав революціонера напередодні Уханського повстання, з'ясовується роль Південного товариства у революційних подіях [57].

У 2017 р. з'являється книга П. Чоу «Британський імперський відступ, 1900-1903 рр.», в якій звертається увага на поступовий спад британського впливу на внутрішню політику Китаю [41]. Висвітлюється причини несприйняття Сунь Ятсена з-боку британців. Досить інформативною є

монографія К. Тіджо «Незавершена революція: Сунь Ятсен і боротьба за модерний Китай» [83]. У ній з'ясовується розвиток політичного руху революціонера, його криза і занепад після смерті політика.

Також нами були залучені загальні праці, в яких так чи інакше розкривається біографія Сунь Ятсена. Зокрема, стаття Р. С. Добернека щодо його медичної практики [46]; монографія С.-І. Чена про роль політичної доктрини Сунь Ятсена в сучасному світі [38]; статтю Дж. Лі присвячену еволюції ідеології китайського націоналізму з кінця ХІХ до початку ХХІ ст. [59]; у статті Д. Гордона говориться про американський вплив на життя Сунь Ятсена [52]; впливу расових теорій на політичну думку Сунь Ятсена за авторства С. Ліу [62].

Окрім американо-європейської історіографії та окремих англомовних досліджень китайських істориків значний вклад у дослідження цієї проблематики здійснили російські історики. Тематика Китайської революції була надзвичайно актуальна в радянський період через політичну доцільність. Саме тоді виходять перші російськомовні твори, що присвячені постаті Сунь Ятсена. Однією із перших є робота В. Віленського-Сібірякова. Автор був свідком подій Китайської революції, не раз відвідував Китай із політичними дорученнями, брав участь в утворенні Китайської компартії, пізніше став журналістом-міжнародником. Саме він написав першу прижиттєву біографію Сунь Ятсена, високо оцінивши роль революціонера в історії Китаю [1].

В СРСР робились спроби написати повну політичну біографію Сунь Ятсена, зокрема, дослідниками Г. Єфімовим і С. Тіхвінським. Робота Г. Єфімова написана з позицій марксизму-ленінізму і повторює багато штампів із радянської пропаганди [23]. Найбільш авторитетним у російськомовній літературі дослідником життя і діяльності Сунь Ятсена став С. Л. Тіхвінський [34]. Зокрема, він є автором політичної біографії китайського революціонера, також написав декілька історіографічних розвідок з цієї тематики. Його праці містять багато аналітичної інформації

щодо історіографії і джерельної бази даної теми. Також ми використали окремі публікації російських істориків: В. Кузнецова [26; 27], Р. Ісхакова [24], С. Малозємова та А. Тараскіна [29].

Отже, історіографія проблеми представлена поодинокими працями українських істориків. Більш широке коло досліджень демонструє англо-американська історіографія, яка представлена біографічною, політичною тематикою, аналізом ідеологічної спадщини Сунь Ятсена, а також працями про Китайську революцію. Російська історіографія головним чином зосереджена на висвітленні його політичної діяльності і головним дослідником з цієї тематики є С.Л. Тіхвінський.

1.2.Джерельна база

Усі джерела з даної тематики можна умовно розділити на декілька груп:

1. Особисті джерела, котрі належать Сунь Ятсену. Сюди відносяться його спогади, виступи, політичні трактати, лекції.

2. Опубліковані документи, що стосуються життя та діяльності Сунь Ятсена, подіям Китайської революції. Сюди відносяться: збірник опублікованих документів «Сінхайська революція» та «Конституція п'яти властей» - основоположний документ Китайської республіки, в якому окреслено інституційний поділ влади в державі; оригінальний звіт про смерть Сунь Ятсена, в якому вказується причина смерті внаслідок раку [дод. 1].

3. Мемуари і спогади учасників подій. Зокрема використано «Китайські мемуари» російського революціонера С. Даліна; спогади соратниці Сунь Ятсена, Х. Сян-нін; спогади Чан Лі про ранні роки життя Сунь Ятсена; спогади Тотени Міядзакі про співпрацю з Сунь Ятсеном; інтерв'ю онучки Сунь Ятсена від першої дружини, Нори Сун.

4. Кореспонденція, куди відносяться листи Сунь Ятсена; офіційна дипломатична і державна переписка із іноземними дипломатами і політиками;

5. Періодика: газетні статті, інтерв'ю, зокрема Роджера Хагера про хрещення Сунь Ятсена, інтерв'ю самого Сунь Ятсена, де він описує політичні події.

З особистих джерел найбільш цінним є збірник «Вибрані твори Сунь Ятсена» перекладені російською мовою і опубліковані в СРСР [5]. Він дозволяє пролити світло на його політичну діяльність, світогляд, політичні ідеї, співпрацю із іноземцями, еволюцію поглядів. Перевагою збірника є те, що опубліковані у ньому твори представлені у хронологічній послідовності. Головним його твором є цикл лекцій «Про три народні принципи», де він доступно для слухачів пояснив основи свого політичного бачення, аргументуючи кожен позицію. Серед ранніх праць слід виділити «Викрадення у Лондоні», в якій він розповів, як вступив на шлях революціонера й детально описав історію про його викрадення у Лондоні. Крім цього, у збірнику праць Сунь Ятсена під редакцією С. Тихвинського, містяться політичні програми «Товариства визволення Китаю» - першої політичної організації, в якій Сунь Ятсен був одним із лідерів. Збірник також пропонує й агітаційні твори, зокрема виступи направлені проти Юань Шикая, в якому показується деспотичний характер влади останнього та деструктивний вплив на Китай. Також оригінальним твором є передмова до історичної праці Лю Ченьюя «Історія війн Тайпінського царства». У ній показані історичні погляди Сунь Ятсена і вперше обґрунтована необхідність ліквідації маньчжурського правління [7;18].

Найбільш цінним джерелом другої групи є збірник опублікованих документів російською мовою «Сінхайська революція». До нього належать: програмові документи китайських революційних партій і товариств, документи, що свідчать про участь Сунь Ятсена в революційних подіях; офіційна документація щодо діяльності Тимчасового уряду Сунь Ятсена в Нанкіні; документи іноземних дипломатів і свідків, що описують революційні події в Китаї; дипломатичні документи, які свідчать про спроби втручання іноземних держав у події Китайської революції [4].

Другий важливий документ «Конституція п'яти влад», в якій Сунь Ятсен описує державний устрій Китайської республіки. Унікальність її устрою, в порівнянні із західними державами у тому, що на додачу до трьох «звичних» гілок влади, революціонер додав ще дві унікальні: четвертою гілкою була цензура, а п'ятою – «селективна»; в основі якої традиційна конфуціанська модель рекрутування бюрократії шляхом іспитів для майбутніх чиновників, контроль над їх діяльністю [9].

Третю групу джерел складають мемуари і спогади очевидців. Досить цінними є спогади російського революціонера і військового С. Даліна, котрий був військовим консультантом в китайській армії. Зокрема, у нього детально описується процес підготовки китайської армії радянськими офіцерами, в рамках радянсько-китайського співробітництва. Спогади революціонерки Хе Сяннін, перекладені російською мовою в СРСР, оповідають про її залучення до революційного руху, ранню кризу серед китайських інтелектуалів, щодо майбутнього Китаю, зокрема передбачений майбутній поділ Гоміньдану на ліве і праве крило, а також японський період життя Сунь Ятсена [6]. Спогади Чан Лі, який був приятелем Сунь Ятсена, були перекладені англійською мовою. Автор оповідає про навчання в початковій школі, дитинство Сунь Ятсена, його християнізацію, зміни в релігійному світогляді, конфлікт із родичами через релігійні переконання [10]. Японський політик Міядзакі Тотено описує своє життя, зокрема співпрацю з Сунь Ятсеном. Зокрема описує ритуал клятви на крові, який проводили члени таємних товариств [17]. Останнім використаним джерелом цієї групи є відеоінтерв'ю онучки Сунь Ятсена, Нори Сун, яке вона дала на телебаченні Гонконгу, в якому вона розповіла про особистість свого діда, його приватне життя, зокрема сімейне. Інтерв'ю є у вільному доступі на платформі Youtube [12].

Кореспонденція є нечисельною, проте досить цінною групою джерел. Сюди, зокрема, відносяться особисті листи Сунь Ятсена, котрі є у вільному доступі в Інтернет-мережі. Вони охоплюють період 1910-1921 рр., всього

існує опублікованих 86 листів [13]. Сюди ж відносяться дипломатична кореспонденція Сунь Ятсена, його листи до держсекретаря США, в якому закликав офіційно визнати його президентом Китаю і надання допомоги для молодій демократії [11].

Остання група джерел – публіцистичні твори із періодичних видань: газетні статті, інтерв'ю. Зокрема, особисте інтерв'ю Сунь Ятсена кореспонденту гонконзької газети «Кантон Ньюс сервіс» у березні 1924 р., в якому пояснював специфіку радянсько-китайських взаємовідносин [3]. Адже СРСР офіційно визнавав одразу два китайських уряди – «пекінський» і «нанкінський», але Сунь Ятсен був впевнений у радянській підтримці саме свого уряду. Досить цінною є коротка замітка Роджера Хагера у газеті «Міссіонері Геральд» за 1912 р. [16] В ній автор згадує обставини хрещення Сунь Ятсена та вказує на релігійні переконання революціонера, зокрема факт того, що останній був набожним християнином; на відміну від китайських неофітів, він не цурався називати себе християнином.

Джерельна база дослідження має англomовні так і перекладні матеріали, які дають змогу відтворити історичний портрет Сунь Ятсена. Їх аналіз дає змогу розділити на декілька груп: особисті джерела, опубліковані документи, мемуари і спогади учасників подій, кореспонденція та джерела з періодики.

1.3. Методологічні засади дослідження

Магістерська робота ґрунтується на принципах історизму, системності, об'єктивності та всесторонності. Водночас використано як загально-наукові, так і спеціально історичні методи дослідження. Серед них виділимо: методи аналізу і синтезу, дедукції, аналогії і порівняння. Серед спеціально-історичних методів назвемо: проблемно-хронологічний, історико-системний, історико-генетичний, історико-порівняльний, біографічний, синхронний, діахронний, тощо. Скористалися також такими методами як

джерелознавства: пошуку нових джерел, метод періодизації, їх опису та аналізу.

Принцип історизму передбачає вивчення минулого лише на основі тогочасних обставин, без сучасного погляду та оцінок. Тобто, історик не може давати теперішні оцінки. У нашій роботі використання цього принципу дозволило розглянути постать та діяльність Сунь Ятсена, передумови та причини Китайської революції; основні причини невдачі політичної програми революціонера і розпад Китаю на ворогуючі кліки.

Принцип об'єктивності передбачає, що дослідник аналізує події історії без упереджень, враховує усі обставини, не замовчує і не спотворює окремих фактів. Особливо актуальним цей принцип стає при розгляді таких неоднозначних і складних постатей, як перший китайський президент Сунь Ятсен. У нашому дослідженні ми зробили спробу об'єктивно дослідити його політичну біографію, особисте життя, власні погляди та переконання. Задля розв'язання цієї задачі, ми залучили якомога більше історичних джерел, в тому числі праці самого Сунь Ятсена, його політичні трактати, листи, інтерв'ю.

Принцип системності й послідовності передбачає розгляд будь-яких історичних явища лише в єдиній системі; також він передбачає системне використання чітко визначеної методології, яку застосовують в історичній науці. Послідовність означає розгляд історичних явищ послідовно, відповідно до певної систематизації та хронології. У нашому дослідженні використання цього принципу дозволило розглянути біографію Сунь Ятсена цілісно, але водночас виділити окремі його сфери: раннє життя, релігійні погляди, політичну та державотворчу діяльність.

Метод періодизації допоміг виокремити головні періоди в житті та діяльності Сунь Ятсена:

1. Ранній період (1866-1895);
2. Доба еміграції (1895-1911);
3. Революційна діяльність (1911- 1923);

4. Останні роки життя (1923-1925).

В основі цієї періодизації лежить політична діяльність Сунь Ятсена. Із даним методом пов'язаний **проблемно-хронологічний**, котрий передбачає хронологічний поділ певного історичного періоду або явища і його розгляд відповідно до хронологічної послідовності. У нашій роботі, ми простежили увесь життєвий шлях Сунь Ятсена та його політичну діяльність у хронологічній послідовності, виділили окремі періоди його політичного життя, відповідно до хронології простежили еволюцію його політичних і державницьких поглядів.

Також ми залучили **біографічний метод**, котрий став одним із базових під час написання роботи. Він передбачає розгляд життєвого шляху конкретної персони, поділ її життя на періоди, виокремлення окремих аспектів. На його основі ми зробили спробу комплексно і повно показати увесь життєвий шлях Сунь Ятсена, продемонструвати його особисте життя, релігійні переконання, політичну діяльність; кроки, на чолі китайського уряду; контакти із іноземними державами і рухами. Також ми проаналізували такі маловідомі факти із біографії, як медична практика, контакти із таємними товариствами, сімейне життя, історіософські погляди.

Історико-системний метод передбачає розгляд явищ минулого, як цілісних історичних систем; дозволяє окремо проаналізувати окремі структурні одиниці такої системи, зробити їх аналіз. Цей метод ми застосували, аби систематизувати усі політичні погляди і програми Сунь Ятсена, виділити в них основні і другорядні позиції, простежити окремо релігійні, філософські, історичні, соціально-економічні та політичні ідеали революціонера.

Діахронний метод передбачає вивчення схожих явищ, що відбуваються в різні періоди, в різних масштабах і на різних територіях. У контексті дослідження Сунь Ятсена цей метод пригодився у аналізі раннього етапі життя, зокрема соціально-політичних умов півдня Китаю та

Гавайського королівства, у порівнянні японської (революції Мейджі) та китайської модернізації.

Синхронний метод передбачає аналіз явищ, які відбуваються у спільний період у різних регіонах. Даний метод застосовувався у аналізі китайсько-японського співробітництва, порівнюючи політичного та економічного становища кожної з країн.

Історико–генетичний метод полягає в послідовному розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного руху, що дозволяє в найбільшій мірі наблизитися до відтворення реальної історії об'єкта. Метод дозволив відновити хронологічну послідовність життя Сунь Ятсена, вказати які зміни він пройшов: від лікаря до революціонера, а також вказати який чином його діяльність вплинула на історичний шлях Китаю.

Джерелознавчі методи передбачає пошук і залучення історичних джерел, необхідних для аналізу подій і явищ минулого. Вони нами були застосовані при аналізі і класифікації історичних джерел на окремі групи. Джерелознавчий аналіз передбачає об'єктивний і неуперджений підхід при підборі джерел інформації. Це дозволило простежити не лише політичну біографію Сунь Ятсена, але й зробити аналіз його особистісних якостей, переконань і принципів. **Історико-порівняльний метод** передбачає порівняння різних історичних явищ і обставин, різних постатей. У нашій роботі, ми використали цей метод при порівнянні політичних та історичних обставин, котрі призвели до початку революції і громадянської війни у Російській та Китайській імперіях, при аналізі політичної біографії Сунь Ятсена та інших китайських політиків (Кань Ювея, Юань Шикая та ін)

У магістерській праці застосовувалися принципи історизму об'єктивності системності та послідовності, які дозволили приблизитися до об'єктивного зображення біографії Сунь Ятсена. Застосування методів, як проблемно-хронологічний, біографічний, історико-системний, діахронний,

синхронний, історико–генетичний, джерелознавчі та історико-порівняльний дозволили практично дослідити епізоди із його життя

Висновки по розділу

Наукових досліджень, присвячених життю Сунь Ятсена, замало в українській історіографії. Праці містять лише окремі згадки про цю постать, не виокремлюючи його від подій Сінхайської революції. Поодинокі публікації на саму історичну постать містять компілятивну інформацію про Сунь Ятсена і зосереджені більше на значенні його політичної діяльності та аналізу його філософської спадщини. Натомість публікації англо-американських вчених досліджують значну глибше дану проблематику і охарактеризують його персоналію не прив'язуючись до його політичної діяльності. Російська історіографія також має численну кількість публікацій про життя Сунь Ятсена. Однак головною проблемою залишається їхня тематична упередженість щодо даної історичної постаті, прагнення трактувати його політичну позицію у дусі актуальної політичної доктрини. Отже, дана тема широко освітлена у зарубіжній історіографії, однак маловивчена у вітчизняній.

Джерельна база дослідження є широкою і включає в себе такі види як особисті джерела, опубліковані документи, мемуари і спогади учасників подій, кореспонденція, джерела з періодики. Головний масив джерел становлять англomовні та перекладені на російську матеріали. Для дослідження використовувалися такі спеціально-історичних методи, як проблемно-хронологічний, біографічний, історико-системний, діахронний, синхронний, історико–генетичний, джерелознавчі та історико-порівняльний, що дало змогу більш комплексно дослідити дану тему та відтворити історичний портрет Сунь Ятсена.

РОЗДІЛ 2 ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ (1866 – 1895 РР.)

2.1 Ранні роки та вплив сімейного виховання. Навчання у сільській школі

Відомостей про його дитинство і підлітковий період Сунь Ятсена відомо мало. Він не залишив за собою спогадів про цей період, проте свідчення про його дитинство можна зустріти у спогадах його товариша Люка Чана. Ранній період життя Сунь Ятсена припав на кризу управління Китаю. Імперія Цінь оговтувалася від повстання тайпінів, що яка поставила авторитет маньчжурів під загрозу. І хоча вони зуміли придушити повстання, проте не зуміли знищити паростки вільнодумства. Одним із таких регіонів став Південь Китаю, який від давніх часів був одним із центрів економіки Піднебесної.

Сунь Ятсен народився 12 листопада 1866 року. у селі Цуйхен, повіту Сяньшань, у родині хаккського (хакка – етнос на Півдні Китаю) селянина. Дата народження є умовною, адже він ніколи не знав точної інформації, та за все своє життя не переймався цим. Місце народження було віддаленим і тому користувалося дещо більшим рівнем самоврядування у порівнянні з іншими регіонами. Кантон завжди мав торгові відносини з іноземними державами. Це була єдина провінція, яка навіть під час політики самоізоляції Китаю мала право на торгівлю з європейцями. Наявність власної культури хакка і постійні контакти із іноземцями впливали на ментальність кантонців. Цей регіон був одним із найбільш бунтівних, тут процвітали контрабанда і піратство, торгівля опіумом. Місцеві купці вели свої справи незалежно від держави, що також вплинуло на світогляд жителів провінції. Загалом, кантонцям не був властивий патерналізм ханьців, це були, що не звикли підкорятися імперській владі. Власне це дозволило молодшому поколінню, серед якого й був Сунь Ятсен розвинути дух незалежності [76, с.4-5].

Батько Сунь Ятсена Сунь Датченг був звичайним селянином, який орендував ділянку для вирощення риса. Однак це заняття не могло забезпечити сім'ю, тому він вимушений був різними професіями: був кравцем у Макао, підмайстром та вантажником. Загалом, батько революціонера був авантюристом і пасіонарною особою, він завжди намагався отримати більше від життя аби забезпечити родину. Так, в своєму ранньому віці Сунь Датченг поїхав за 30 миль від рідного села до португальського Макао, де працював кравцем, що було незвичним для китайських селян. Мати вимушена була тяжко працювати, незважаючи на забинтовані ноги. Вона була значно молодшою за чоловіка, люблячою матір'ю і надалі підтримувала свого сина у його діяльності. Мадам Янг, як її називали сучасники, була учасницею декількох революційних організацій. Згодом, після її смерті (1910) у Сінгапурі, її син заснував у місті монумент на її честь. Незважаючи на спроби покращити становище, Сунь Датченг скромно заробляв собі на життя та все життя утримував свою велику родину: жінку, дві невістки, два сина і дочку [76, с. 4; 91, с.24].

Важливим питанням є ідентифікація Сунь Ятсена. Оскільки він походив із хакків, то вони мали інші культурні традиції у порівнянні від ханьців (головний етнос Китаю, який в територіальному відношенні знаходиться на Центральній частині країни). Хакка були нащадками перших китайських поселенців у Кантоні, які прибули з півночі та з часом змішалися із місцевою культурою. Протягом багатьох століть вони жили відособлено, сформувавши власну культуру. Через своє географічне розташування, хакка були відомими як торговці, моряки, мандрівники. Саме цей етнос став основою для китайської діаспори в Індокитаї, Тайвані, Сінгапурі та ін. країнах. Хакка відрізняються від ханьців тим, що не мали упереджень щодо торгівлі з іноземцями. Це можна прослідкувати на прикладі родини Сунь Ятсена, адже його батько окрім сільського господарства займався ще ремеслами (був кравцем). Також саме хакка почали переймати християнську віру першими з китайців. Однак родина Сунь Ятсена все ще підтримувала

традиційні китайські вірування. Особливістю культури хакка були великі патріархальні родини, в яких декілька поколінь жили під одним дахом. Власне родина Сунь Ятсена, як і решта жителів регіону жили у цілими поколіннями в одному будинку [55, с. 225-226].

З ранніх років працював на батьковому господарстві, допомагаючи йому на рисовому полі. Про Сунь Ятсена відгукувалися як про тиху та старанну дитину із незалежним характером. Разом із скромністю, він демонстрував свою волю. Так за спогадами Люка Чана, при дорученні батька принести води, він розбив посудини, витер воду та бруд рукою та впевнено сказав своїй родині: «Я впав і розбив глеки, тому не міг принести воду». Та попри це, бунт не носив революційний характер. Сунь Ятсен ріс звичайним активним хлопцем із авантюрними рисами, який за висловом Ліон Шармана, любив петарди та запускати повітряного змія [76, с.7-8; 91 с. 6].

Сунь Ятсен любив свою родину. Він ріс третім у бідній багатодітній сім'ї. Про своє дитинство він відгукувався позитивно і вказував, що його батьки були добрими. Він прагнув здобути повагу родинного кола, а тому йому було присутнє прагнення зробити все якнайкраще. Зазначав, що у сімейному середовищі панувала доброта, навіть незважаючи на ті складні умови, які їх затьмарювали, зокрема їх бідне становище. Він зазначав, що батьки були прихильниками консервативного виховання і навчали дітей китайським порядкам. «Мати хотіла, щоб я насолоджувався щастям, що йшло з повагою в родинному колі» [92].

Консервативне виховання позначилося і на долі його молодшої сестри. В Китаї ще тоді був популярним метод бинтування ніг, який приводив до травматизації стопи у молодих дівчат. Традиція свідчила про прагнення родини показати аристократичність, престиж нареченої. Згідно китайських звичаїв, знатна наречена не повинна була ходити самотійно по землі, тому простолюдности з часом перейняли традиції знаті; небинтовані ноги були ознакою селянок і вважались неестетичними. Подібна участь була і у сестри Сунь Ятсена, якій з ранніх років були вимушені бинтувати ноги [76, с.4].

Одним із ранніх його спогадів були розповіді прийомної тітки. Вона розповідала молодому хлопчику про дивовижні пригоди за океану, про дивних чужинців, які були нерозважливими у своїх діях. Також його розум хлопця захопила історія про авантюрного золотошукача, який вихвалявся самородками та демонстрував їх молодому Сунь Ятсена. Тож дух пригод захопив його з малих літ і тому він прагнув побачити світ [91, с. 8; 92].

Щодо навчання, то на відмінно від інших сіл регіону, Цуйхен могло похизуватися власною школою. Свою першу освіту Сунь Ятсен здобував у рідній початковій школі. Схоластичними методами, його навчали словам класичної китайської мови (веньянь), грамоті, та ієрогліфам: вмінню їх писати та запам'ятовувати. Принцип навчання полягав у тому, що учень повинен був декламувати прочитаний текст перед іншими учнями. Характеризуючи китайську освіту пізньої епохи Цін, то можна зазначити, що все зберігався традиційні методи навчання, запроваджені ще першими конфуціанськими мислителями. За спогадами Люка Чана, у старшому віці він все ще пригадував старі шкільні вправи, що в подальшому сильно відрізнялося від навчання закордоном. Здобуваючи освіту, він міг сподіватися лише на скромну кар'єру, зважаючи на його походження. Отже, раннє виховання Сунь Ясена також проходило у китайських системі освіти, зокрема він навчався по підручнику «книга трьох знаків» - основоположна книга для навчання молодих учнів основам конфуціанству [10, с.7-8; 91, с. 24].

Отже, доля Сунь Ятсена могла скластися іншим шляхом: він залишився селянином, який тяжко працював на рисових полях. Проте батьки вирішили ризикнути і відправити ще свого малолітнього сина закордон, у пошуках кращої долі. Його батько розумів небезпеку, яка могла спіткати молодого хлопця, адже у його ранні роки старші брати емігрували до Америки та оселилися в районі Каліфорнії, де на той час проходила золота лихоманка (1848-1855 рр.). Однак замість омріяного багатства вони трагічно загинули, залишився сім'ю без годувальників. Та попри це він сподівався, що можливо

саме таким шляхом Сунь Ятсен отримає квиток у краще життя. Тому, ще будучи школярем у віці тринадцяти років, він у 1879 р. поїхав до рідного дядька та брата Сунь Мея у Гаваї [91, с.24; 47, с. 427].

Отже, у ранній період життя Сунь Ятсена виховувався у традиційній китайській родині Півдня Китаю. Його батьки були бідними селянами, які були вимушені прогодовувати свою сім'ю, вирощуючи урожай рису та попутно займатися ремеслом. Разом із незгодами вони намагалися дати краще для своїх дітей, зокрема їх старший та середні сини Сунь Мей та Сунь Ятсен вирушили до Гаваїв. Він з ранніх років проявляв незалежний характер і силу духа і при цьому проявляв повагу до своїх батьків.

2.2. Здобуття освіти та фаху. Прийняття християнства

Гавайський період зіграв значну роль у встановленні його ідентичності. До тринадцяти років він проживав у китайському середовищі, де був вимушений тяжко працювати на землі, тому зміна середовища серйозно вплинула на життя молодого Сунь Ятсена. Він побачив інше життя, яке відрізнялося від рідного Кантону: розвинуті модернізовані капіталістичні міста та західні звичаї, які відрізнялися від його рідних країв. Таким різкий контраст змусив Сунь Ятсена замислитися над долею Китаю. Він шукав причини невдачі цінської імперії, що підштовнуло його до політичної діяльності.

Сунь Ятсен оселився із своїм старшим братом та дядьком у Гаваях. Старший на 15 років, брат Сунь Мей був діяльною людиною, ставши одним із піонерів у сільськогосподарському освоєнні низовини в регіоні Перл-Харбор. Причини через які Сунь Мей був вимушений покинути свій рідний край невідомі, однак можемо припустити що він розумів складне становище своєї сім'ї і прагнув попри все реалізувати себе, адже тогочасна структура Китаю не могла дати шлях молодим та амбіційним, натомість ставала все більш неповороткою та корупційною [76, с. 8]. У подорожі Сунь Ятсена

супроводжувала рідна мати, яка допомагала хлопцю дістатися пароплавом до Гонолулу (Гаваї). По дорозі мандрівники зупинилися в Гонконзі, яке він пригадував приємними словами. Сунь Ятсен зазначав, що захоплювався кораблями та величезним морським простором і що в ньому зросло бажання дізнатися про Захід і дослідити величезний світ. Гаваї на той момент іще були незалежним королівством, проте все більший вплив на архіпелазі мав американський бізнес, що пізніше призвело інкорпорації з-боку США. У другій половині XIX ст. Гаваїї стали основною американською базою на Тихому Океані, а також великим експортером цукру. Для роботи у портах і плантаціях цукрової тростини американські підприємці залучали робітників з Японії та Китаю. В майбутньому це призвело до того, що кількість вихідців з Азії сильно перевищила корінне населення. В роки навчання Сунь Ятсена, на Гаваях уже існувала китайська діаспора. Але вона була іще нечисельною, зокрема сам Сунь Ятсен був єдиним китайським учнем у класі. [91, с.26].

Навчання на Гаваях дало змогу молодому Сунь Ятсенові познайомитися із західною культурою. Так спершу він навчався в Іоланській школі, яка працювала під егідою Англіканської церкви. Навчання в школі становило 100 доларів США на рік, ця сума включала проживання, харчування і підручники. Така сума, звісно, була вкрай великою для бідної китайської родини, частково навчання оплачував старший брат, частково покривалась за рахунок благодійників [91, с.11-12]. Він був єдиним учнем у класі, хто не знав англійської, тому був змушений вивчити її від однокласників. Незважаючи на ці перешкоди, Сунь Ятсен навчався добре, доказом цього слугує такий епізод: у 1882 році він отримав премію за академічні досягнення від короля Гаваї Давида Калакаа та отримав англomовну книгу по історії Китаю [64, с. 1].

Навчання у християнській школі мало серйозний вплив на його ідентичність і прищепило його віру у Христа. Він був змушений щонеділі відвідувати службу у храмі св. Андрія. Крім цього, місіонерська школа була

британською за своєю суттю, що проявлялося у більшій у порівнянні з іншими американськими школами релігійною спрямованістю [91, с.12].

Згодом він вступив до коледжу Оаху в січні 1883 р., де навчався протягом зимового і літнього семестру 1882-1883 навчального року. Був зареєстрований як учень 15 січня 1882 р. на ім'я Таі Чу. На відмінну від минулого закладу, Оаху був американським світським закладом, в якому надавали якісну підготовку для вступу до університетів. Він прагнув продовжити освіту на Гаваях, однак його старший брат Сунь Мей вважав, що Сунь Ятсен вже отримав достатню освіту. Такий рішучий крок був викликаний бажанням Суна стати християнином. Брат був шокований тим, що він зрадив китайську культуру заради чужої релігії та написав про це батькові. Згодом вони негайно відправили молодого Суна Ятсена назад до Китаю. Фактично він став першим з сім'ї хто став християнином, що означало втрату зв'язку з родиною, що з точки зору китайської традиції була нечуваним явищем. Разом з тим, у липні 1883 року він повернувся до рідного села. Згодом діяч розповідав одному із перших біографів Лайнбаргеру, що серед найцінніших книг, які він забрав із собою до Китаю, була Біблія [78, с. 170-172].

Однак шкільні роки мали важливий вплив на життя та розвиток політичних поглядів Суна. За ствердженням Ірми Тон Сонг, навчання у релігійній школі зміцнило віру і він до кінця життя сповідував християнство. [78, с. 174]. Перебування в Китаї також ознаменувало собою важливий етап і в особистому житті. Так він у 19 років одружився з донькою купця Лу Мучжень. Однак шлюб носив лише формальний характер і був зніційований батьками. Можливо, його родина наполягла на цьому, тому що вони боялися подальшого відчуження сина від китайської культури, через зміну віри і відновлення навчання в західній школі. Для Сунь Ятсена шлюб був виконанням сімейного обов'язку. Після заміжжя Лу Мучжень стала членом родини Сун Ятсена, жила зі свекрухою і бачила свого чоловіка-школяра, коли той приїжджав додому на канікули. Протягом восьми років після

одруження Сунь Ятсен все ще навчався та інколи бував удома. Хоча він зрідка бачився зі своєю дружиною, вона народила йому трьох дітей. Найбільш відомим із них є Сунь Фо, який згодом очолив уряд Китайської Республіки (1948-1949) [76, с.24].

Важливим рішенням для Сунь Ятсена стало прагнення стати лікарем. У 1886 році він вступив до Кантонської медичної школи, яку очолював американець, доктор Джона Керр. Доктор Хайнерс допоміг молодому учню у вступі до медичної школи при Кантонському госпіталі і в 1886 році він розпочав своє навчання. Тодішнім госпіталем керував доктор Джон Керр, американський медик-місіонер, що прибув до Китаю в 1854 році, який надавав підтримку Сунь Ятсен. Хоча Хагер і Керр зрештою не відіграли безпосередньої ролі у зародження в нього політичних ідей, однак за їх допомоги він став професійним лікарем. Через рік вступив до англійської Гонконгської школи, яка згодом стала університетом. Окрім як кар'єрних перспектив, це ще й мало революційне значення, адже у вільний від роботи час він присвячував політичній пропаганді, зокрема проводив агітацію у Гонконзі та в Сямені. Однак він іще не був активним політиком, а лише цікавився цією сферою і пропонував шляхи реформування імперської системи. Також Сунь Ятсен вказував про цей період як підготовчий у своїй революційній діяльності. Як стверджував у своїх спогадах, він тоді не міг похизуватися широким колом прибічників і воно обмежувалося Чень Шао Бо, Ю Шао Чжи, Ян Хо Лі а також шанхайця Лу Ко Дун, разом з якими він досліджував історію революцій, дискутував. Вони усі отримали прізвиська «чотири великих і нерозлучних розбійників» [8, с. 36].

Великий вплив на ідеї Сунь Ятсена мали публікації Суна Хо Кай, який використовував гонконгську пресу для пропаганди власних антиманьчжурських ідей і розвінчання ідей самоствердження, але він не заходив так далеко, щоб виступати за революцію. Найімовірніше, саме праці Хо підготували ґрунт для появи у свідомості Сунь Ятсена не лише

антиманьчжурських ідей. Хо вказав на багато основних недоліків конфуціанства і на необхідність змін і модернізації в Китаї [46, с. 102].

У 1884 році, вже будучи студентом у Гонконзі прийняв християнство. Він та його однокурсник з Іолані були охрещені американським місіонером, доктором Чарльзом Гагером. Його хрещене ім'я Ят Сун вже протягом політичної кар'єри було змінено на Ят Сен [78, с. 173]. Цікавою деталлю щодо цього епізоду може надати інтерв'ю місіонера, котрий охрестив Сунь Ятсена. Так він зазначав що Сунь Ятсен, на противагу від інших новохрещених китайських християн, не приховував своєї релігійної ідентичності і допомагав проповіднику у поширенні Євангелія [16, с. 171-172].

Хірургічна практика Суна раптово закінчилася в 1893 року через введення в дію постанови, що вимагала португальського диплома для медичної практики в Макао. Зіткнувшись з перспективою обмеженої практики фітотерапією, Сунь повернувся до Кантона наприкінці того ж року. Його закавлення медициною згасало і вже згодом у 1894 році він припинив будь-яку медичну діяльність [76, с. 23]. За час своєї медичної практики, він допомагав нужденним і не брав з бідних платню за послуги. Разом з тим його лікарська практика була успішною, адже він зумів накопичити кошти для своєї революційної діяльності. У своїй автобіографії Сунь стверджував, що з 1885 р., після поразки Китаю у війні з Францією, він був сповнений рішучості повалити маньчжурську династію і заснувати на її руїнах Китайську Республіку. Аналізуючи його подальшу біографію, можна стверджувати що його інтереси були більше політичними, ніж медичними і лише в його пізніх роботах тема медицини знову з'являється [64, с. 3].

Отже, період навчання на Гавайях а пізніше у Гонконзі познайомило Сунь Ятсена із західними ідеями. Він усвідомлював контраст між попереднім життям у кантонській провінції і модернізованими містами Південно-Східної Азії. Тоді ж він почав свою політичну активність, спершу зацікавився революційними повстаннями минулого. Крім цього, важливою

трансформацією стало прийняття християнства, яке він зробив першим у сім'ї і чим заслужив протест від родичів. Крім цього, саме в цей період сталися зміни і у особистому житті, зокрема одруження із дочкою купця Лу Мучжень, яка на відмінно від героя, продовжувала дотримувати старих китайських традицій. Тому даний період важливий у аналізі формування подвійної ідентичності: кантонської (китайської) та гавайської (західної).

2.3. Формування світоглядних засад. Початок політичної діяльності

У 1893 р. він зустрівся із старим даоським священиком, який порадив молодому Сунь Ятсену залучитися допомогою таємних товариств. Від нього він також дізнався про місцеві організації та доручив своєму другу Лян Сичену налагодити з ними контакти. [55, с.455]. Саме з цього моменту Сунь Ятсен постає як революціонер, і, на противагу попередньому етапу, він розумів, що саме повалення цінської династії стане першим кроком у оновленні Китаю, але навіть тоді його діяльність була більш пов'язаною із лікарською практикою [72, с.18]. Вагомий вплив на розвиток ідей Сунь Ятсена справило проживання у Гонконзі, який тоді був під владою британської влади. Саме там він вперше зкстрівся із китайською діаспорою і побачив різкий контраст, у порівнянні із його рідним селищем. Так вони проявляли ініціативність та намагалися використовувати усі можливості нового часу. Натомість канський край потерпав від бідності та корупційності цінського уряду, що ставало перешкодою у розвитку регіону. Даний контраст, сприяв у утвердженні ідеї про зміну політичного устрою у Китаї, адже за декілька десятиліть колоніальної політики це місто мало значні перетворення і стало одним із головних центрів розвитку капіталістичного виробництва [56, с.60].

Варто окремо охарактеризувати джерела натхнення до політичної думки. Так, одним із головних джерел західної політичної філософії стала праця економіста Генрі Джорджа «Прогрес і бідність», яка була популярна в усіх куточках тогочасного світі. У ній американський дослідник вказував що західна ідея політичної рівності не може бути самоціллю. «Політична рівність сама по собі не запобігає нерівності, яка виникає внаслідок приватної власності на землю. Більше того, політична рівність — коли вона співіснує зі зростаючою тенденцією до нерівного розподілу багатства — зрештою породить або тиранію, або анархію» [102]. Однак не варто недооцінювати й вплив політичної спадщини російського соціалізму. Так, Сунь Ятсен позитивно сприйняв побачив встановлення радянської влади і вважав, що подібний шлях можливо здійснити і у Китаї. Як і Російська імперія, цінський Китай мав схожі суспільно-політичні процеси: ірредентизм національних меншин, крах ліберального уряду. Молодий політик своєрідно трактував політичної концепції ідеї свободи та опонував західній традиції трактування цього поняття. Він стверджує, що прагнення до розширення особистої свободи може призвести до зловживань. Сунь Ятсен зазначав, що свобода можлива лише у випадку дотримання свободи іншої людини, фактично погоджуючись із думкою англійського вченого Мілля з цього приводу. У політичній думці Сунь Ятсен вказував що саме держава має мати повну свободу, натомість свобода особистості має бути обмеженою [5, с. 474, 478].

Важливим елементом ідей Генрі Джорджа, які Сунь залучив до політичної доктрини, було вирішення земельного питання. Ця проблема мала важливе значення як для Китаю, так і для США. У випадку першої країни проблема аграрної кризи стало нагальним, адже селяни в умовах різкого зростання цін на землю не могли сподіватися на підвищення рівня життя. А тому ідея «єдиного податку» була сприйнята з ентузіазмом. Та попри це, Сунь Ятсен переосмислив дану політичну концепцію і запропонував більш поміркований варіант [37, с.297]. Окрім активного залучення популярних

американських теорій, Сунь Ятсен досліджував популярні тоді філософські теорії. Зокрема у циклі лекцій на тему «Трьох народних принципів», проаналізував ідеї мальтузіанства. Сунь Ятсен сприйняв цю теорію із скепсисом і вважав її «отруйною». Та попри це він звертав увагу на стагнацію населення Китаю, яке протягом століть має стабільну чисельність населення в 400 мільйонів осіб. Це вилилося у побоювання сліпого втілення цієї концепції та обмеження чисельності населення. «Сучасна китайська молодь також заразилася ідеями Мальтуса ... не знає того, що Франція вже відчула на собі всі незгоди зменшення населення». У своїх песимістичних прогнозах він побоювався що подальша стагнація ослабить Китай і він стане мішенню як і для європейських колоніальних імперій так і для модернізованої Японії [5, с. 389]

Окрім цього важливим джерелом для формування ідей Сунь Ятсена стала праця Мауріціо Вільяма «Соціальна інтерпретація історії: спростування марксистської економічної інтерпретації історії», яку він опрацював однієї із подорожей до Америки. Про великий вплив політичних ідей американського філософа можна стверджувати фактом, що він прийняв позицію автора щодо Маркса. Як і Вільям, політик вважав, що Карл Маркс досліджував соціальні патології і сприйняв ці ідеї як соціальні закони. За ствердженням Гаррі Сондерса, опрацювання ідей Мауріціо Вільяма допомогло Сунь Ятсену відкинути ідеї марксизму, а отже дало йому стимул у пошуку власних ідеологічних концепцій із врахуванням азійської складової [52].

Разом з тим, його сфера інтересів не обмежувалася теоретичними працями. Для революціонера було важливим використовувати практичний досвід побудови демократичної системи. Американська концепція незалежності була близька Сунь Ятсену, адже як і батьки-засновники США він прагнув побудувати сильну державу, в якій китайці позбудуться залежності від європейських держав. Він надихався американським трактуванням концепції політичної нації, адже як представник національної

меншини він розумів важливість єдності Китаю як держави, де представники різних етносів можуть належати до китайської політичної нації.

Дослідник біографії Сунь Ятсена, Раймонд Добернек, стверджував, що під час закордонних подорожей його співпраця з «Тріадами» включала не більше, ніж дискусію між учасниками організацій щодо майбутнього політичного устрою Китаю. Політична діяльність доповнювалася активною пропагандою, зокрема він опубліковував статті до китайського додатку португальського тижневика. Власником періодичного видання був Франциско Фернандес, що заприятелював з Сунем ще у Макао. Статті мали різко антиманьчжурський характер і широко розповсюджувалися серед китайської діаспори. Такі ідеї імпонували молодому Сунь Ятсену. До цього часу його однокурсники з Медичного коледжу Гонконгу познайомили його з місцевими «Тріадами», а дружба з приятелем Ченя дозволила йому бути учасником політичних дискусій [46, с. 102].

На початку 1894 року він рушив у мандрівку, де мав змогу зустрітися у Тяньцзіні з відомим чиновником Лі Хунгчаном. Сунь Ятсен передав тому петицію, зміст якої полягав у шляхах модернізації країни. Зокрема він пропонував зміни у сільському господарстві та запровадити дамби на головних річкових артеріях Китаю, створити сільськогосподарські школи, де б навчали чиновників-спеціалістів, провести механізацію господарств. Також він виступав за будівництво гідроелектростанції, яка тоді ще була новою технологією і могла б забезпечити серйозними енергетичними ресурсами. Сунь Ятсен запропонував свою кандидатуру для працевлаштування радником для реформ та прохав про надання паспорту для навчання за кордоном. Немало важливу роль він приділяв і розвитку торгівлі, так він критикував китайську систему оподаткування з її системою сплати місцевих податків. Вказував що, протягом шляху між провінціями з товару могла по декілька разів зніматися оплата, що робило торгівлю малоприбутковою. У петиції Сунь Ятсен запропонував оновлення китайської системи освіти та приведення її до західних зразків. Цікавою деталлю є його прагнення

заборонити «старі забобони», зокрема звичаю спалення шовку та паперу, які мали б сприяти вдачі. Подібні традиції він називав «гіршими ніж куріння опіумом», адже на це витрачаються безцінні ресурси [5, с.60]. Подібний погляд свідчить про вкорінення у Сунь Ятсена принципів християнської протестантської етики, для якої праця вважається найбільшим добром. Щодо вирішення опіумної кризи, то він запропонував оригінальне рішення: спершу витіснити закордонний (індійський) мак за рахунок засіву місцевими господарствами, що мало б пришвидшити розвиток агрономії. Згодом, коли монополія британців ослабне, то встановити заборону цього наркотику. Модернізація мала стосуватися й сфери транспорту. Так Сунь Ятсен пропонував проєкт оновлення залізничної дороги. Він зазначав, щоб цінський уряд взяв приклад із британських колоній та забезпечив якісне з'єднання між великими містами Півдня Китаю, та зазначав що варто побудувати у таких напрямках, як: Гуанчжоу-Сянган, Сучжоу-Шанхай чи Тяньчзінь-Тунчжоу. Подібні задуми не покидали Сунь Ятсена і згодом він продовжував виступати за будівництво залізниці. Та попри це, висловлені пропозиції не були втілені в життя і молодий діяч змушений був полишити ці задуми [5, с. 45-62; 86, с. 4].

Байдужість з якою зустріли Сунь Ятсена, змусила його задуматися про глибинні причини невдач Китаю. На відміну від успішних країн Європи, у ньому нераціонально використовувались природні ресурси й ігнорувалися молоді таланти, які, як і Сунь Ятсен, були змушені шукати своє життя за кордоном. Невдача у діалозі з цінською владою стала ще одною підставою у становленні Сунь Ятсена у революційному русі. Він відійшов від популярної точки зору про модернізацію Китаю і розпочав пропаганду революції [76, с. 52-23]

Наприкінці 1894 року Сунь повернувся на Гаваї, щоб зібрати кошти від місцевих кантонців під егідою «Союзу відновлення Китаю». Дане товариство було християнським за своєю суттю, адже в процесі ініціації неофіти клали ліву руку на Біблію, а праву піднімали та давали клятву у вірності ідеї

«Відновлення Китаю». Союз не мав чіткої політичної програми, загалом стояв на ідеях модернізації країни, розвитку економіки, освіти, медицини, члени Союзу також планували вести активну пропаганду своїх ідей [76, с. 36]. Власне це були перші спроби його діяльності у лавах революціонера. Обрання Сунь Ятсеном Гаваїв було зумовлено прагматичними цілями, адже він там мав зв'язки з іншими китайцями та зі своїм старшим братом. Очевидно що з моменту останньої зустрічі вони помирилися і вже мали спільні політичні, якщо не релігійні, переконання [78, с.163]. Дана політична організація мала у своєму складі близько 20 учасників, переважна більшість з яких були знайомим із засновником – Сунь Ятсеном. [86, с. 5]

Декларація «Союзу відновлення Китаю» носила більш декларативний характер, проте відображала радикальні настрої Сунь Ятсена у справі повалення маньчжурської династії. Її метою проголошувалась ідея відновлення престижу Китаю, й вона в значній мірі обумовлена об'єктивними геополітичними обставинами, адже Китай перетворювався у напівколонію та зазнав невдачі у війні з Японією [5, с. 63-64]. Згідно Статуту організації, при її вступі кожен неофіт повинен був зробити членський внесок у розмірі 5 юанів. Каса Союзу поповнювалась за рахунок добровільних пожертв від членів та спонсорів. Для ведення усіх справ, вибирався очільник Союзу, його заступник, секретар, а також скарбник вісім членів правління і двоє зв'язкових. Збори Союзу повинні були відбуватися кожного четверга (ввечері) за участі очільника або його заступника. Процес прийняття в Союз відбувався за принципом китайських тріад: кандидата представляв дійсний член, надавав йому рекомендацію. Будь-які рішення приймалися правлінням Союзу шляхом голосування, потрібно було набрати більшість голосів. В цьому простежується еволюція його політичної діяльності: якщо спершу він займався більше агітаційною роботою, то тепер можемо спостерігати його організаційні здібності [5, с. 64].

Він досяг значних результатів в політичній діяльності і на початок 1895 року продовжив це у Гонконгу, де заснував ще одну філію товариства. Вибір

одного із промислових центрів Південно-Східної Азії свідчив про прагнення Сунь Ятсена залучитися капіталом від підприємців, задля втілення ідей революції [46, с. 102].

Політик прагнув змінити складне становище і побачив цю можливість у повстанні. В цей час у м. Гуанчжоу йшли масові протести, пов'язані із невдачами у японо-цінській війні на півночі та ростом незадоволенням уряду. Більшу частину війська було розпущено, натомість протестувальники прагнули відновити свою службу. Крім цього, місто потерпало від корупції, яка була у всіх сферах життя: від продажу посад до дипломів. Ігнорування вимог реформ стало основною причиною для переходу до збройної боротьби [7, с. 70]. Координаційним центром майбутнього повстання був Шанхай, де перебували лідери «Союзу відновлення Китаю». Але місцем повстання було обрано Гуанчжоу, оскільки тут перебували значні війська, які були зібрані для війни із японцями. Після розпуску провінційних військ Сунь Ятсен та однодумці вирішили скористатись незадоволенням солдат і залучити їх на свій бік. Попередньо із однодумцями він планував залучити підтримку двох загонів з регіону Шаньтоу. Озброєнні підрозділи мали підійти до міста Гуанчжоу з південно-західної та північно-східної частини та захопити місцеву адміністрацію. Повстанці планували здійснити швидке захоплення міста, оскільки солдати з Шаньтоу не знали місцевості та кантонського діалекту. Агітатори змовників, за день до підходу основних сил, почали підбурювати усіх незадоволених у місті, аби ослабити сили супротивника всередині. Проте їхні плани не були реалізовані, оскільки повстанські загони були затримані урядовим військами неподалік від міста. Тим часом у Гуанчжоу міська влада дізналась про плани повстанців і почала масові арешти. Таким чином, перша серйозна спроба повстання за участі Сунь Ятсена зазнала поразки [7, с. 67].

Висновки до розділу

Світоглядні принципи Сунь Ятсена у цей час зазнали змін. Життя за кордоном дало змогу отримати освіту лікаря та попрацювати за цією спеціальністю. Однак колоніальна система не давала змогу повністю реалізуватися на цій ниві, тож він розпочав агітаційну роботу. Якщо спершу його політична діяльність обмежувалася загальним зацікавленням, то згодом він дійшов до моделі створення політичних організацій та надихався прикладом таємних товариств. Життя у розвинутих промислових містах Південно-Східної Азії, їх контраст, у порівнянні з його рідним селом, змусило Сунь Ятсена переглянути причини кризи Китаю. Крім цього, невдалий досвід із відомим чиновником Лі Хучжаном, який проігнорував прохання молодого політика, стало вирішальною подією у переході від помірковано-реформістських до радикальних революційних поглядів. Він спробував на фоні кризи влаштувати повстання у Гуанчжоу (1895р.), однак невдачі із координацією сил стали причиною їх поразки. На фоні переслідувань, Сунь Ятсен і його родина були вимушені покинути свою домівку та вирушити у багаторічну еміграцію. Зокрема політик продовжував свою революційну діяльність.

РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ СУНЬ ЯТСЕНА У ТАЛАНОВИТОГО ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА ТА ЙОГО РЕВОЛЮЦІЙНА ПРОГРАМА. ОБРАННЯ ТИМЧАСОВИМ ПРЕЗИДЕНТОМ КИТАЮ

3.1. Політична діяльність за кордоном. Еволюція політичних поглядів і сформування «Трьох народних принципів»

Хоча це рішення далось йому важко, однак через поразку повстання, Сунь Ятсен був змушений покинути Китай. Подібна доля могла спіткати всю його родину, адже згідно китайських звичаїв вона несла колективну відповідальність за злочин. Його дружина Лю Мучжень, старший син та мати були вимушені поїхати на Гаваї. Переховуючись від цінської влади, 27 жовтня 1895 року, він покинув країну й вирушив до Макао, а згодом до Гонконгу [76, с. 42].

У Гонконзі Сунь Ятсен зустрівся із Юмейо Шукіші, відомим японським фотографом, який поділяв паназійські погляди. У ході дискусій він виявив солідарність до ідей Сунь Ятсена та зголосився надати допомогу молодому революціонеру. Зрештою на ці потреби було пожертвовано близько 1 трильйону єн (близько 12.2 млн. доларів по сучасному курсу) [66, с.63]. Переїзд до Японії було вимушеним кроком, адже у Гонг-Конзі йому заборонили в'їзд на п'ять років. Після прибуття до країни, він відкрив філіал «Союз відродження Китаю» у Йокогамі. Прибувши до міста Кобе, був приємно здивований тим фактом, що спробу повстання у Кантоні японськими журналістами була описана як «революція», а не бунт. Так згодом Сунь Ятсен наказав усі повстання надалі називати революціями. [55, с.458]

Дотримуючись конспірації, змінив традиційний китайський стиль життя на європейський та перебував на таємних квартирах. Труднощів додавало і той факт, що через поразку в Китаї він не міг активно залучити прихильників, адже японська влада могла видати його співників до Китаю.

Тому вирішив шукати прибічників і в інших країнах. Так, прибувши до Філіппін він виявив, що багато колишніх товаришів відвернулися від нього або зневірилися у боротьбі через невдачу у Гуанчжовському постанні [8, с. 38]. Попри це, серед багатьох політиків, які змагалися за лідерство в китайських громадах за кордоном, Сунь Ятсен виявився одним з найуспішніших. Безумовно, саме чотири роки, які він провів на Гаваях між 1879 і 1883 роками серед заможних торговців і робітників, познайомили політика не лише з ідеями американського республіканізму, але й з надіями і прагненнями китайської громади за кордоном [43, с. 172-173]. Закордонні китайці з Сяменю були одними з перших і найактивніших прихильників революційної справи і активно фінансували та допомагали в організації [43, с.178]. Це було зумовлено ще й історичними причинами, адже регіон мав тривалу історію боротьби з цінською династією. Крім цього, хоч Сунь Ятсен залишався у підпіллі однак на території Південно-Східного Китаю він мав більшу свободу дій та міг проводити агітацію в іноземних колоніях.

У жовтні 1896 р. він прибув до Ліверпулю з метою залучення нових сил для революції, а згодом – до британської столиці. Перспективний молодий політик став перешкодою для цінської влади і вони вирішили вчинити провокацію. Підступом агенти заманили у невідоме приміщення, яким виявилось китайським консульством. Сунь Ятсена було заарештовано що могло загрожувати виселенням до Китаю [7, с. 74-75]. Подібний ризикований крок із порушенням міжнародного права засвідчує той факт наскільки важливе значення мав заручник. Його намагалися переправити у Китай, однак він зумів заручитися підтримкою працівника Коля та встановив контакти із своїми союзниками. 18 жовтня 1896 р. вони звернулися до поліції Скотланд-Яру, міністерства зовнішніх справ та до редакції газети «Таймс». Вибухнув міжнародний скандал із незаконним викраденням громадянина. Сунь Ятсена 23 жовтня цього ж року звільнили на волю. Ці події помітно підвищили авторитет політика серед китайців всього світу [5, с.65-95].

Крім цього, там він знайомиться із відомим англійським сходознавцем і дипломатом Г. Джайлзом, котрий 13 років прожив у Китаї, а згодом викладав історію і культуру Китаю у Кембриджі та став автором «Китайського біографічного словника». Ця праця сильно вплинула на історіософію Сунь Ятсена. В одному із листів до Джайлза, революціонер писав: «У старі часи я жив на своїй батьківщині і коли я поринув у вивчення класики, я був вражений багатством освіченої цивілізації давніх мудреців і мудрих царів. Але з тих пір, як в країну вторглись Цін...китайська цивілізація поринула у варварство. В минулому іще не було прикладів такого страждання людей» [97, с.21]. Отже, Сунь Ятсену була характерна схильність до ідеалізації минулого. Серед китайських революціонерів початку ХХ ст. такі ідеї були дуже поширені, адже у той же час подібні погляди були і серед поневолених народів Європи і Азії, в багатьох країнах місцеві націоналісти витворювали міф про «золоту добу», до іноземної окупації. Його програма націоналізму вирізнялася від бачення європейських інтелектуалів і пропонувала створення єдиної китайської держави, де представники різних етносів живи «під парасолькою» культури ханьців [104, с. 157]. Така політичні погляди цілком закономірні адже, Китай відрізнявся тим, що поневолювачі самі асимілювались китайцями і переймали їх традиції, таким чином китайська культура не занепадала, а розвивалась і надалі. Окрім того, погляди на «маньчжурську окупацію» Сунь Ятсена є досить спірними, адже і навіть об'єднувач Китаю і перший імператор Цинь Шихуанді був нащадком кочовиків-жунів, котрих в Піднебесній відносили до «варварів». Він ігнорував той факт, що китайська цивілізація розвивалась у синтезі кочової і осілої культур, взаємодії різних етносів [103, с.462]. Отже, Сунь Ятсен прагнув докорінно змінити становище Китаю та шукав шляхи повалення цінської влади.

Важливим шансом для зміни політичного становища країни Сунь Ятсен вбачав у повстанні іхетуанів. Так у 1900 р. Сунь Ятсен зустрівся із представником французького уряду з подальшим обговоренням ситуації в

країні. За свідченням французького міністра в Токіо Жюля Гармана, він попросив про зустріч і Гарман «не відмовив йому». Останній уважно слухав, як Сунь викладав свої плани, і у нього склалося сприятливе враження про цього як про поінформованого і розумного китайця, який, схоже, мав певну підтримку з боку членів японського уряду. Сунь Ятсен разом з тим не був однозначним прихильником ідей «боксерського» повстання, яке за своїм змістом була антихристиянським та консервативним. Сунь Ятсен прагнув використати цю ситуацію для повалення імператорської династії [67, с.78].

Для китайського політика ця зустріч була зумовлена необхідністю у військовій підтримці планів повстанців, зокрема їм потрібна була зброя та французькі військові радники. Однак, переговори завершилися невдачею: французькі політичні кола не розглядали революційний сценарій і прагнули зберегти статус-кво в регіоні. Вони погоджувалися на співпрацю із Сунь Ятсеном лише у випадку успішного повстання. Ослаблена, проте контрольована цінська влада, все ще була кращою за ймовірні перспективи на півдні Китаю, де Сунь Ятсен пропонував щедрі, хоча не конкретизовані обіцянки. Його наступник на посаді, Поль Бо був більш категоричним в оцінках і віддав наказ, щоб Сунь Ятсен перебував під наглядом під час свого перебування в Індокитаї [67, с. 78-80]. Отже, іхетуанське повстання не оминувало увагу Сунь Ятсена. Він розумів що це є шанс змінити становище Китаю і намагався очолити цей рух. Спершу в його плани входило залучити своїх прихильників для виступів на півдні Китаю. Він хотів приєднатися до революціонерів, проте його плани були викриті. Сунь Ятсен спробував залучити лояльні сили з Японії, однак зміна прем'єр-міністра завадила його планам, а співпраця із Францією виявилася невдалою [67, с. 44-45].

У сфері політичної пропаганди Сунь Ятсен висловлював революційні думки щодо повалення правлячої династії. Так, у ході агітації, у грудні 1903 р., Сунь Ятсен пише статтю до китайської газети «Сінь Чжунго Бао», де живив такі слова: «Маньчжури – степові бандити з нашого Північного Заходу, але їм належить імперська влада. Ми, ханці, нащадки 4000-річної

цивілізації, але у нас немає громадянських прав» [91, с.124]. Наступний епізод стосується 1904 р., коли Сунь Ятсен вирушив до США, де заручився фінансовою підтримкою заможного видавця Е. Вільямса. У м. Сент-Луїс революціонер зустрівся зі своїми прихильниками з «Товариства захисту імператора», читав ряд політичних лекцій. На гроші Вільямса, він видає політичну брошуру «Істинне вирішення китайського питання» (англійською мовою), котра розходить тиражом у десятки тисяч екземплярів, згодом назву змінили на «Одинадцяти сторінкова брошура у червоній обгортці» [76, с.87]. У ній політик відзначав необхідність революції у Китаї, що також могло позитивно вплинути на Америку та Європу: «Нас тиранив злочинний уряд більше 260 років, ось 10 найбільших їх злочинів..». Далі він перераховує основні, на його думку, злочини маньчжурів»:

1. Варвари (маньчжури) збагачують лише себе, а не народ;
2. Вони гальмують інтелектуальний і матеріальний розвиток людей;
3. Вони управляють китайцями як рабами, повністю позбавивши народ політичних прав;
4. Вони порушують наше право на існування і права власності, котрі є невідчужуваними;
5. Маньчжури дозволяють своїм слугам і чиновникам тероризувати та експлуатувати людей;
6. Вони заборонили свободу слова;
7. Маньчжури без згоди народу обклали його непосильними податками;
8. Вони застосовують катування, аби змусувати людей зізнаватись у «злочинах»;
9. Вони позбавляють китайців права на незалежний суд;
10. Маньчжури привласнили собі право «захищати народ і майно» [98].

Чи були звинувачення Сунь Ятсена на адресу маньчжурів справедливими? З одного боку, революціонер звертається до західної аудиторії і перераховує саме ті дії, які для публіки виглядають злочинами.

При цьому, Сунь Ятсен ігнорує той факт, що в період цінська адміністрація лише продовжує політику своїх попередників. Та попри це він свідомо проводить межу між «благородними» династіями минулого та «варварами» маньчжурами. Цінська династія лише продовжувала китайські порядки, котрі існували тисячоліттями, однак із індустріальною революцією, консервативна система управління не могла справитися із новими викликами. Загалом, критика Сунь Ятсена цінської династії дає змогу оцінити ціннісні орієнтири політика. Його політична агітація має чітко виражені західні впливи, що можна побачити у прагненні виставити маньчжурців як деспотів, вказував на порушення основних прав і свобод людини. Крім цього, помітне використання стереотипного висвітлення маньчжурів як «варварського» народу, що було частиною уявлень співвітчизників [53, с.61].

Події російсько-японської війни 1904-1905 рр. мали серйозний вплив на регіон. З одного боку, вони продемонстрували опір планам європейських держав щодо гегемонії в Азії, однак стали й причиною зміни політичного становища в регіоні та посилення японських впливів. Японські паназіатські діячі, на яких Сунь Ятсен покладав надії на революцію, стали ворожими до Китаю. Вони були натхненні ідеєю імперіалізму, а тому як націоналіст, Сунь Ятсен згодом обірвав з ними контакти. Одним із небагатьох японців який до кінця підтримував діяча був Міядзакі Тотено, який вбачав у ньому «героя», який міг здійснити його мрію щодо перебудови сучасного світу на принципах захисту прав людини і розпочати цей шлях із революції в Китаї [95, с. 164].

Саме тому Сунь Ятсен розглядав варіанти заручитися іншими союзниками. Представник французького посольства Берто мав дипломатичну місію в Китаї між 1902 і 1904 роками. Він зустрівся з Сунь Ятсеном під час візиту Суня до Парижа в лютому 1905 року, про що свідчить напис Суня Берто в його брошурі «Істинне вирішення китайського питання». Повідомляється, що саме в цей час Сунь отримав рекомендаційного листа від французького уряду або генерал-губернатора

Індокитаю. Можливо, цей лист був наданий Бертло, хоча у французьких документах немає жодних свідчень про таке, що Сунь використав його після повернення до Азії. [67, с. 82]

Імперські амбіції Японії поставили Сунь Ятсена у складне становище. І хоча вони також боролися проти цінської влади, піднесення імперських настроїв переможця становило загрозу у побудові демократичного Китаю. Сунь Ятсен припускав, що Франція може стати основною силою, яка зуміє підтримати його рух та замінити японців. Слід зазначити, що ця пропозиція могла сподобатися міністерству закордонних справ, адже у той час відносини Франції з Японією були сильно напружені через російсько-японську війну, через посилення японського впливу в Китаї [67, с.82].

Сунь Ятсен розумів, що виключно дипломатичною роботою він не здобуде собі підтримку, а тому розгорнув активну пропагандистську роботу. Здійснив навколосвітньою подорож, в рамках якої він пропагував «Три народних принципа». Саме в цей час Сунь Ятсен об'єднався з іншими революціонерами з Китаю, і у серпні 1905 р. створив Тонменхой (Об'єднану лігу Китаю), яка стала головною політичною організацією китайців закордоном. Головним осередком діяльності стала Японія, де йому надавали підтримку представники політичних кіл. Однак у взаємодії з ними він не відчував себе рівноправним партнером [56, с. 107-108]. Зокрема активно співпрацював із Інукай Цуйосі ліберальним японським політиком паназійського спрямування, який за твердженням Тетсуо Наджіта, Цуйосі був одним із тих, котрі в собі поєднували ідеалізм та прагматизм. Подібне твердження стосується й Сунь Ятсена, який на той час поєднував ідеалістичну ідею повалити цінський Китай та прагматичні інтереси у розвитку свого політичного руху [81, с. 510].

В ході дискусій у серпні-вересні того ж року було прийнято декларацію. Аналізуючи цей документ, ми можемо виділити чотири основні вимоги: «ліквідація маньчжурської династії», «відродження Китаю», «встановлення республіки», «зрівняння прав на землю» та шляхи її реалізації.

Так передбачалося три головних періоди: перший (встановлення воєнного стану), що ознаменує собою ліквідацію залишків маньчжурської влади, другий (тимчасова конституція) тривалістю шість років мав допомогти в встановленні демократичних інститутів та встановити порядок в країні, зокрема створення парламенту. Останній – це реалізація постійної конституції, яка б ознаменувала собою передачу влади військового уряду у руки президента та остаточного перетворення держави у республіку. Власне такі вимоги стали підсумком теоретичних висновків Сунь Ятсена і формували нову політичну стратегію у розвитку Китаю [5, с. 103-106].

Спершу головними прихильниками Сунь Ятсена були радикально налаштовані іноземні студенти, які перебували в Японії, Європі та Сполучених Штатах, а також інші революціонери у вигнанні, такі як Хуан Сян і Сунь Цзяорен. Зазначимо, що останній став у майбутньому засновником Гоміньдану і його першим лідером. Тепер же був одним із перших однодумців Сунь Ятсена, членом «Тонменхоя». Він отримав середню освіту в Китаї, а вищу за кордоном, в Японії, де і познайомився з Сунь Ятсеном. Пізніше, Сунь Цзяорен очолює «праве крило» Гоміньдану, які були скептичними щодо комуністичних ідей і надавали перевагу капіталістичному розвитку [56, с.112-115].

Однак організація швидко зрозуміла, що варто залучити підтримку китайської громади за кордоном. Революційні ідеї не мали широкої підтримки і більшість китайців надавало перевагу ідеям конституційного реформування. Сунь Ятсен був рішучим у своїх намірах змінити становище Китаю і не йшов на компроміси. Про це свідчить і спогади очевидців тих подій, так і самі твори Сунь Ятсена [5, с.101-102; 16, с.172]. Та попри це він розумів що недостатньо просто повалити маньчжурську династію та встановити республіку; було вкрай необхідно прищепити людям сильне почуття націоналізму, за допомогою якого можна було відбудувати країну та зберегти свою незалежність. Він засвоїв урок Гаваїв, які внаслідок

внутрішньополітичної нестабільності стали жертвою з боку США і були фактично анексованими [55, с. 456].

Вже на листопад 1905 р. на честь виходу першого номеру журналу «Мінь бао» він вбачав в країнах західної Європи соціальну кризу, яка б могла перейти до соціалістичної революції. Скептично ставився до ідей прямого впровадження європейського стилю життя і прагнув адаптувати їх згідно із китайською специфікою. Це відображалось у прагненні до забезпечити матеріальним добробутом суспільство, що є поєднанням як традиційних китайських ідей забезпечення державою основних ресурсів так і розвитком соціалістичної думки [5, с.107-110].

У квітні 1906 року в Сінгапурі було засновано Бюро Ліги Південно-Східної Азії на знаменитій зустрічі, в якій взяв участь Сунь, на віллі Ванцін'юань. Хоча Тонменхой значною мірою покладався на підтримку кантонців, хакки також брали активну участь у діяльності організації. Філії організації швидко відкрилися в Манілі, Сінгапурі, Пенанг, Рангуні, Батавії, Ханой, Малакці та інших містах Південно-Східної Азії [43, с. 179]. Як стверджує професор Пекінського університету Ван Сяоцю саме з дати заснування Тонменхоя можна вважати підготовим періодом Сінхайської революції. «Завдяки створенню організації було сформовано її керівництво, розроблено кодекс роботи та організаційні аспекти, - сказав він, - це стало основою для Сінхайської революції»[93, с. 4].

Напередодні подій Сінхайської революції життя Сунь Ятсена проходило у робочих поїздках. У листі до свого приятеля Кентлі від 22 березня 1910 він розповідав про плани мандрівок і при цьому зазначав про теплий прийом з боку китайських емігрантів в Америці [13]. Сунь Ятсен мало бачився із сім'єю надаючи перевагу політичній діяльності. Так, у листах до свого приятеля Кентлі він повідомляв про вирішення важливих політичних справ і вказав на його сімейні справи. У листі від 20 листопада 1910 р. він повідомляв, що його старший син Сунь Фо вже на той час

навчався у Гаваях. Для навчання було обрано Гонулулу, де він вивчав сільське господарство і мав закінчити коледж наступного місяця [13].

Отже, закордонний період Сунь Ятсена був етапом поразок і перемог у житті Сунь Ятсена. Хоча спроби революційного повалення закінчилися невдачею він продовжував свою роботу. На початку коло його прихильників був малочисельним і складався із особистих знайомих та активних революціонерів, однак протягом своєї агітації він заручився підтримкою більш широкого кола знайомих. На цей етап припало остаточне формування його політичних поглядів та утвердження у думці про повалення цінської династії.

3.2. Участь у Сінхайській революції: здобутки та невдачі. Обрання тимчасовим президентом країни

Сінхайська революція стала поворотним моментом в історії Китаю та була першим пунктом у важкому шляху перетворення до модерної держави. Хоча зречення династії Цін могло б трактуватися традиційним уявленням китайців про «Мандат Неба», однак спроби Юана Шікая реставрувати імператорську владу закінчилися поразкою. Епіцентром подій революції став Ухань, в якому відбулося масове повстання за участю військових. Воно могло завершитися придушенням як й інші збройні виступи, однак тут мало місце декілька факторів. Перш за все це низький рівень довіри до маньчжурської влади. Так імператор Китаю Пу І був лише 4-річним малюком, який не міг відповідати викликам кризи імперії. Крім цього, зіграла роль й активна агітаційна робота Сунь Ятсена. Як згодом він стверджував на виступі партії Гоміньдан у 1923 р., успіх революції на 9 із 10 складається із пропаганди ідей. Власне вони проводили агітацію серед військових та зуміли завербувати на свою сторону [5, с. 341].

10 жовтня 1911 року революція, якої Сунь Ятсен постійно прагнув, розпочалася серед солдатів династії Цін у місті Учан на річці Янцзи. Хоча

революціонери спершу діяли незалежно, згодом вони вступили з ним у контакт. Доказом цього може слугувати той факт, що заступник Суна надіслав йому термінове телеграфне повідомлення з проханням фінансової підтримки їхніх планів. За ствердженням Девіда Б. Гордона він не прочитав повідомлення й 11 жовтня та не поспішав з активними діями. У той час Сунь Ятсен перебував у Денвері, штат Колорадо, провівши більшу частину року, подорожуючи США в пошуках підтримки етнічних китайців. Наступного дня Сунь сів на потяг до Канзас-Сіті й прочитав у ранковій газеті, що повстання вже розпочалося. Більше того, він продовжив свою подорож залізницею у напрямку до Чикаго. 14 жовтня він проїхав через Сент-Луїс, де прочитав у газеті, що якщо революція вдасться, його планують зробити новим президентом республіки! Його давня мрія побачити крах династії Цін збувалася — і замість того, щоб особисто очолити революцію, він був у дорозі до Америки [52, с.40].

Чому Сунь Ятсен не поспішав на Батьківщину, долучитись до революціонерів? Він гадав, що Уханське повстання є чистою випадковістю і закінчиться як і невдала спроба революції в Гуанчжоу. Уже маючи гіркий досвід поразки, діяв обережно і не хотів наперед приєднуватись до повсталих, побоюючись повторення невдалого повстання у Гуанчжоу. Впевненість у цьому сценарії в нього підкріплювалися свідченнями від своїх соратників. Уханське повстання було підготовлене таємними товариствами серед військових, до яких долучились місцеві еліти та емігранти в Японії. Революційний альянс не мав тісних зв'язків із цими групами, тому не знав про підготовку повстання. Хун Цін і Сунь Цзяорен були впевнені у скорій його поразці. Коли вони прибули в Ухань, то не змогли взяти під контроль повсталі військові. Але попри скепсис революціонерів, повстання швидко поширилось по всій країні. Виникли свої революційні центри в Шанхаї і Нанкіні, повстанці тепер контролювали майже весь басейн р. Янцзи [91, с. 201].

За наступні кілька тижнів влада в провінціях біля р. Янцзи опинилась у руках місцевих військових губернаторів, які ставали незалежними від центральної влади. Революційний альянс не мав значної підтримки в провінціях, але зміг перемогти в економічному центрі країни - Шанхаї. Місцеві еліти, зокрема великий бізнес та інтелігенція підтримували партію Сунь Ятсена. Також на його боці були офіцери гарнізону, такі як Чень Цімей, що був членом Революційного альянсу. Саме він організував захоплення військового арсеналу Цзяннань, чим забезпечив контроль над містом. Отже, уже на самому початку революції в руках партії Сунь Ятсена опинився фінансовий центр Китаю і він міг більш впевнено діяти у революційних подіях [91, с.201].

Але навіть за таких умов, Сунь Ятсен продовжував свою мандрівку по Штатах. Фактичні активні дії Сунь Ятсен розпочав лише наприкінці 1911 р. Тоді він знаходився у свого друга Кентлі в Лондоні. Але вже на початок листопада під контролем повстанців перебувало 14 провінцій, владу в яких захопили військові. Існували одразу 3 центри влади: революційні уряду в Ухані і Нанкіні, Шанхай був під контролем Революційного альянсу. В таких умовах, необхідно було негайно утворити єдиний національний уряд, доки сепаратизм і анархія не зруйнували державу. Революційні уряди домовились про те, що тимчасовою столицею буде Нанкін, де мають пройти вибори [91, с. 206]. 14 грудня до столиці прибули делегати від 17 провінцій, загалом їх було 44 особи. Вони обговорювали питання про утворення єдиного уряду. Однією із найбільш вірогідних кандидатур був саме Сунь Ятсен, його підтримував великий бізнес, прозахідні еліти та гарнізон Шанхаю. Він отримав телеграму з пропозицією очолити молоду китайську республіку і з якою він погодився [46, с.104].

Уряд Китайської республіки, створений 1 січня 1912 року на чолі з Сунь Ятсеном був, принаймні теоретично, національним урядом. Цікаво що під час урочистого прийняття своєї посади він вирушив до Нанкіна, де знаходилися могили імператорів династії Мін, й проголосив, що маньчжурів

буде вигнано. Його повноваження були затверджені голосуванням делегатів від провінцій, які 28 січня утворили тимчасовий парламент. Хоча не всі його члени належали до революційної партії Суня, новий уряд вийшов з Об'єднаної ліги. Фактично це свідчило про високий авторитет, який здобув він у ході політичних агітацій. Сунь Ятсен став візіонером революції і прагнув домогтися якнайшвидшого утвердження своїх принципів у життя [83, с.194]. За лаштунками, фінансова і політична допомога шанхайської буржуазії сприяла створенню республіканського уряду. Вважається, що під час революції бізнес-спільнота пожертвувала Об'єднаній лізі понад 7 мільйонів китайських доларів. Вони прагнули проведення серії реформ, проголошених у Маніфесті від 5 січня. У ньому відзначався пріоритет на об'єднання Китаю, скинення маньчжурської династії, однак не усі ці плани були повністю втілені в життя [39, с. 5].

Отже, протягом кількох тижнів свого короткого існування уряд домогся формального зречення династії (указ від 12 лютого 1912 р.), стимулювацій промислового розвитку, шляхом створення нових інституцій, таких як Провінційний департамент промисловості та заохотити закордонний капітал до фінансування відкриття Китайського промислового банку, на чолі якого мав стати сам Сунь Ятсен. Але зусилля республіканського уряду наштовхнулися на перешкоду, головним чином у справі возз'єднання Китаю. Фактично, уряд був національним лише за назвою і мав владу лише над південними провінціями Янцзи. У центральних провінціях, Хунані та Хубеї, переважав вплив Лі Юаньхуна. В інших провінціях провінційний партикуляризм і розпад адміністративних структур паралізували всі ініціативи, що виходили від центральної влади. У північних провінціях контроль зберігав генерал Юань Шикай. Дані прорахунки Сунь Ятсена були зумовлені його довгою ізоляцією від батьківщини та неврахуванням фактору внутрішнього сепаратизму, який виник після руйнування вертикалі влади [83, с.283].

Юань Шикай став найбільш небезпечним політичним конкурентом Сунь Ятсена. Виходець із давньої аристократичного роду, який століттями перебував на військовій службі в імператорів, він завдяки своїм талантам і престижу фамілії отримав від імператриці Цисі посаду імперського намісника в Кореї, яка формально залишалась цінським васалом. Тут він більше займався власним збагаченням, а не захистом імперських інтересів. Після поразки Китаю у війні із Японією, втратив свою «прибуткову» посаду, але залишився впливовим політиком і військовим, маючи довіру правлячої династії. Його роль помітно зросла, після поразки повстання 1895 р. Спочатку Юань Шикай був прихильником реформ, але дізнавшись про наміри змовників повалити владу Цінів видав їх владі, чим зміцнив своє становище при дворі. Він став довіреною особою імператриці після успішного придушення Іхетуанського повстання (1898-1901), в який прийняв активну участь. Цисі призначила його військовим губернатором Чжилі. Ця провінція знаходилась неподалік Пекіну – столиці імперії, тому її губернатор міг перебувати при дворі, фактично це була найбільш почесна посада в імперії [99, с.130-131].

Основою його влади стала Бейянська армія, яку Юань Шикай перетворив на основу модернізованих сил Китаю. Його реформи дозволили придушити Іхетуанське повстання і створити нову армію за європейськими зразками. Фактично, він став найвпливовішим генерал-губернатором у державі, маючи власну армію і політичну фракцію. Важливою деталлю в його політичній діяльності був непотизм, він призначав на важливі посади своїх родичів, земляків і випускників Бейянського військового училища, які займали усі офіцерські посади в армії. Під час Сінхайської революції, він скористався фактом слабкості влади Цін і в останній момент зрадив її, перейшовши на бік повсталих. Саме цей вчинок став вирішальним для повалення цінської влади. Також це демонструє політичну інтуїцію Юань Шикая, його безпринципність і прагматизм. Він згодом ще не раз змінював

свою політичну позицію, фактично залишаючись вірним лише собі [99, с. 131].

Неспроможність центрального уряду об'єднати країну не можна пояснити лише зовнішньополітичними причинами. Головною причиною залишалася низький рівень ефективності діяльності уряду. Об'єднана ліга завжди була слабо організованою. Вона демонструвала тенденцію до включення лише наближених до президента соратників по революції з якими він співпрацював ще у період життя закордоном та було наслідком її підпільного становища в минулому. Це зменшувало популярність у країні та становило перешкоду у встановленні демократії [80, с. 93].

1 січня 1912 року, в день вступу на посаду, Сунь Ятсен заявив, що готовий поступитися своєю посадою Юану Шикаю, якщо той стане на бік республіки. Компромісне рішення радше свідчить про глибоке прагнення до єдності Китаю та уникненням кривавого протистояння. Однак аналіз подальших подій свідчить що воно лише відтермінувало політичну кризу. Хоча діяльність уряду мала коротку історію, однак зіграло велике значення у розвитку політичної думки Китаю. Занадто слабкий, щоб запровадити справді демократичний режим, уряд Сунь Ятсена сформував основні положення для функціонування республіканської влади, яка не зуміла дістати підтримку населення і була відкинута в угоду консервації політичного режиму [76, с.135-136].

Варто наголосити ще на тому що для захоплення влади, Юань Шикай мав поважати якщо не принцип, то принаймні створювати ілюзію демократичного правління. Спочатку, план Сунь Ятсена передбачав призначення Юань Шикая президентом республіки і утворення коаліційного уряду, але в останній момент він був змінений на користь парламентської республіки. Основні аспекти виконавчої влади мали бути доручені кабінету міністрів. Застосування нових законів, призначення міністрів і послів, оголошення війни і підписання договорів мали подаватися на затвердження парламенту. Офіційні документи повинні були підписуватися президентом і

контрасигнуватися прем'єр-міністром [76, с. 143]. Але це тільки посилило позицію Юань Шикая, адже легітимність і військова сила була на його боці. 6 березня парламент Нанкіна ухвалив рішення, яке дозволило Юань Шикаю стати президентом, не виїжджаючи з Пекіна. Його інавгурація відбулася 10 березня, і він доручив Тан Шаої сформувати уряд. На початку квітня Сунь Ятсен подав офіційну заяву про відставку, і було вирішено, що тимчасовий парламент має бути переведений до Пекіна [76, с.136].

Загалом, ця ситуація показує, що Китай не був готовий до демократизації. Протягом тисячоліть державою правили імператори і величезна армія чиновників, які звикли до директивних методів управління. Народ загалом не мав досвіду політичного управління, а загальний рівень неграмотності лише погіршував ситуацію. В таких умовах, президент Юань Шикай виглядав як своєрідна заміна імператора, він використовував такі ж методи управління, а також підтримку армії. В очах китайців, ці фактори надавали йому легітимності. Окрім того, Юань Шикай мав визнання з-боку іноземних держав. Їм була вигідна єдина центральна влада, з якою можна вести перемовини, це забезпечувало легітимність попередніх договорів із цінською владою.

Висновки до розділу

Отже, період 1895-1912 рр. був серйозним випробуванням для Сунь Ятсена. Внаслідок невдалого перевороту 1895 р., він був змушений покинути власну Батьківщину та шукати підтримку серед китайської громади закордоном. Він пройшов тернистий шлях і спершу не мав значної підтримки. Першим кроком у становленні Сунь Ятсена, як популярного політика, стали події Лондонського інциденту. Цінська династія розуміла небезпечність ідей політика, а тому прагнула його покарати. Однак даний інцидент лише укріпив звання революціонера і дав поштовх до ще більш активної політичної діяльності. Спершу, він розбудовував мережу таємних

товариств по всій Південно-Східній Азії. Крім цього, до підготовки революції він залучав дипломатичні кола провідних європейських держав, однак вони не поспішали у допомозі. Важливою деталлю його діяльності стала пропаганда, зокрема саме на закордонний період формуються основні його політичні доктрини, у тому числі «Три народні принципи».

Сінхайська революція стала переломним моментом як в житті Китаю, так і в долі Сунь Ятсена. Уханське повстання стало несподіванкою для революціонера, проте він зумів скористатися ситуацією і стати лідером революції. Його вклад високо оцінили сучасники і Сунь Ятсен став президентом республіканського Китаю. Проте не всі його сподівання втілилися в життя, адже разом з цим він був змушений протистояти із старими політичними силами. Одним із найнебезпечніших політичних противників старого режиму був Юань Шикай, який прагнув узурпувати в себе усю політичну силу. І спершу Сунь Ятсен намагався задля внутрішньополітичної стабільності йшов на поступки. Проте дане рішення стало фатальним. Юань Шикай скористався слабкістю молодого республіканського Китаю і залучився підтримкою особистої армії. У вихорі політичних інтриг Сунь Ятсен був вимушений покинути Китаю.

РОЗДІЛ 4. БОРОТЬБА СУНЬ ЯТСЕНА ЗА ОБ'ЄДНАННЯ КРАЇНИ ТА ЇЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ

4.1. Діяльність Сунь Ятсена в період кризи і «Другої революції»

Об'єднана ліга, яка запозичила свою програму політичної організації та економічного розвитку із Заходу, зберегла багато рис традиційного таємного товариства, таких як секретність, присяга на вірність та надання переваги особистих зв'язків. Тому за твердженням дослідників нові партії, створені в 1912 і 1913 роках, не можна порівнювати з їхніми європейськими зразками. Зокрема, політики могли бути учасниками декількох політичних партій. Їхнім програмам бракувало чіткості та визначеності. Особиста спорідненість була важливішою за принципи, що об'єднували цих людей, що було також проблемою політичної партії Сунь Ятсена. Все це не додавало популярності цих сил серед народу і населення у виборі між передбачуваним проте авторитарними контрреволюційними силами і слабкою республікою обирали перший варіант [39, с. 9].

Таке хитке становище партій спричинило серйозні розбіжності в Об'єднаній Лізі, внаслідок чого вона розділилася на ліве крило із вимогами продовження збройної боротьби та поміркованого крила із Сунь Ятсеном, яке прагнуло підтримувати зв'язки з Юаном Шикаєм за умови створення дієвої парламентської системи. З'їзд Ліги у березні 1912 р. підтвердив перемогу правого крила і Сун Цзяорен, але не послабив кризу. Політична криза спричинила неспокій і у внутрішніх силах, ознаки внутрішніх протиріч, ознаки яких за свідченням Хе Сянніна були ще на етапі заснування. В армії відбувалося масове дезертирство, та почався процес створення командувачами власних збройних загонів, які в історичній літературі ввійшли під назвою варлорди [6, с.24].

Революційна мрія Сунь Ятсена на практиці виявилася більш складним завданням. Так у листах до свого приятеля він зазначав що повалення

цінської династії не може бути єдиним вирішенням для порятунку Китаю. Для цієї місії необхідно ще багато працювати на благо китайського народу. Він зазначив необхідність створити державу, де існуватимуть демократичні цінності, релігійна терпимість. [13, с.11]

Сінхайська революція зіграла ключову роль у становленні Сунь Ятсена як політика. Саме за її результатами Сунь перетворився на національну політичну фігуру та склалися легенди про «батька республіки» та архітектора відродження Китаю. Незважаючи на дані здобутки революція показала і політичні помилки Сунь Ятсена, його наївність у боротьбі із контрреволюційними силами. Політична криза в Китаї та внутрішня дезорганізованість «Гоміньдану» завадило Сунь Ятсену остаточно утвердити ідеї республіки по всій території Китаю. Далекий від вітчизни він неврахував інертність монархічних сил та програв перед більш політично досвідченим Юанем Шикаєм. Сунь Ятсен навчився на своєму гіркому досвіді що можна буде проаналізувати у ході подальших подій.

Після відставки Сунь Ятсена Революційний альянс послабив свої позиції на політичній арені. Влада почала концентруватись в руках Юань Шикая і варлордів. Юань Шикай також мав підтримку парламенту, де утворилась провладна коаліція й був утворений «Тимчасовий уряд», який очолив Тан Шаої. В таких умовах, Сунь Цзяорен вирішив утворити опозицію, об'єднавши усі революційні партії аби не допустити концентрації усієї в лади в руках президента. Цей проект схвалив Сунь Ятсен та інші революційні лідери, оскільки вони побоювались зростаючих амбіцій Юань Шикая та вбачали в ньому загрозу встановлення республіканського управління [76, с.53].

У червні 1912 р. уряд Тан Шаої був відправлений у відставку, що загострило відносини між парламентом і президентом. Юань Шикай розумів, що парламент може проголосувати за його імпічмент, тому вирішив піти на компроміс із революційними партіями. На цей час уже окреслився розкол між північними елітами, які підтримували Юань Шикая, виступали за сильну

центральну владу і можливу реставрацію монархії та південними елітами, які стояли на засадах республіканізму, підтримували Сунь Ятсена і модель парламентської республіки, а також вестернізацію Китаю. Такий розкол всередині країни непокоїв Сунь Ятсен, однак він розумів що без політичної боротьби із Юанем Шикаєм республіка Китай загине, так і не розпочавши свої реформи. Однак на даний етап їхнє протистояння було у холодній фазі і скидалося радше на спробу політичної боротьби [91, с.221-228].

24 серпня Сунь Ятсен та інші південні політики прибули до Пекіну, де президент влаштував їм урочистий прийом у своїй резиденції, якою став імператорський палац. За спогадами очевидців «Сунь Ятсена усюди супроводжував почесний караул... його усюди вітали, наче князя... президент виділив для нього розкішний палац в європейському стилі у якості резиденції, який до того слугував для урочистих приймів іноземних послів». Він пробув у Пекіні 2 тижні, що стало справжнім політичним тріумфом [91, с.228]. Уже 25 серпня у тимчасовій столиці пройшла установча конференція Революційного альянсу, на якому було обрано нову назву партії – «Націоналістична партія», китайською – Гоміньдан. Формальним главою партії став Сунь Ятсен, але реальний вплив мав третій по старшинству в партії Сунь Цзяорень, котрий забезпечив підтримку Гоміньдану з боку аристократії і великого бізнесу. У перші місяці діяльності партії, саме він стає її фактичним лідером і відіграє ключову роль в агітації. Під час перебування в Пекіні, Сунь Ятсен виголошує промови, які збирають тисячі слухачів. Майже кожного дня відбувались урочисті бенкети в президентському палаці, Сунь Ятсен постійно зустрічався із Юань Шикаєм, їх розмови тривали годинами. Загалом, президент всіляко демонстрував свою приязнь до глави Гоміньдану. Він справив позитивне враження на Сунь Ятсена, останній навіть вважав президента своїм однодумцем і заявляв що вірить у його щирість і прагнення реформ. Цей консенсус був офіційно підтверджений 25 вересня, коли вийшла спільна декларація, яка складалась із 8-ми пунктів і зачіпала основні питання державного будівництва: створення

центрального уряду, демілітаризацію, відкриття економіки для іноземного капіталу, заключення компромісу між партіями, досягнення політичної стабільності [91, с.226].

Проте, в цей момент Сунь Ятсен відмовляється від активної участі в політичній боротьбі, перекававши цю задачу на своїх однодумців. Він починає активно розробляти програму соціально-економічної модернізації країни. Політик виклав свої плани економічного розвитку в окремій програмі. В її основі був розвиток китайської промисловості і будівництва залізниць. Плани Сунь Ятсена передбачали активну роль держави у цьому процесі, фактично саме уряд повинен був стати основним інвестором в економіку, також це мало ідеологічну мету показати ключову роль центральної влади у модернізації країни. На перших порах планувалось залучити іноземні інвестиції, зокрема американські, європейські та японські, підтримати розвиток китайського малого і середнього бізнесу. Ключовим пунктом програми був розвиток інфраструктури, зокрема масштабний план будівництва залізниць [5, с.124-131]. 9 вересня було видано президентський указ яким на нього було покладено відповідальність за реалізацію цього плану, розрахованого на 10 років, за які планувалося збудувати 100 тис. миль залізниць. Уряд виділив йому жалування у розмірі 30 тис. юань на місяць, а також повну свободу дій щодо розбудови національної системи залізниць і перемовин з іноземними компаніями щодо залучення інвестицій. Задля цього він наприкінці місяця покинув Пекін і вирушив на Північ, аби прокласти нові транспортні шляхи. Разом із ним вирушили урядові чиновники і потенційні інвестори, серед яких був його знайомий із Шанхая, багатий бізнесмен і християнський проповідник Чарлі Сун, також із ним вирушала донька останнього, Айлін, яка іще зіграє свою роль у подальших подіях. Сунь Ятсен сподівався, що будівництво транспортних артерій підвищить мобільність населення, дозволить відкрити нові робочі місця, що в свою чергу підвищить купівельну спроможність китайців, а це позитивно вплине на виробництво власних товарів та надання послуг [91, с. 229].

Багато в чому, така програма нагадувала економічну модернізацію Японії. Але оскільки Сунь Ятсен дотримувався соціалістичних поглядів, то він вважав за необхідне з часом націоналізувати увесь великий бізнес в державі і будувати систему державного капіталізму, він різко негативно ставився до іноземних корпорацій, не бажаючи збільшення їх впливу в Китаї. Негативним аспектом цієї програми є те, що Сунь Ятсен не мав чітких планів щодо модернізації сільського господарства. Аграрні перетворення стосувались здебільшого схеми оподаткування. Також Сунь Ятсен виступав за відкриття ринку землі в державі, щоби китайські селяни мали змогу купівлі/продажу землі, виступав за ліквідацію монополії знаті на землю. Він був прихильником джорджизму – американської економічної думки, згідно якої, головним джерелом оподаткування є земельний податок [91, с. 229].

Китайський уряд розпочав аграрну реформу іще до приїзду Сунь Ятсена до Пекіну. Зокрема, у липні 1912 р. в провінціях почали формуватися земельні комісії, які мали визначити ринкову вартість землі, при чому відповідальність за їх організацію покладалась на місцевих землевласників. Після запуску земельного ринку, уряд планував ввести пропорційний земельний податок. Проте спроба реформи не вдалася, бо після революції більшість аристократів покинула Китай і не могла брати участі у цій акції, при цьому влада не мала політичної волі для конфіскації землі. Аби поповнити державну скарбницю, уряд почав націоналізацію майна купецьких гільдій і асоціацій. Це призвело до того, що і великий бізнес почав втікати до Макао і Гонконгу. Це стало однією із причин приїзду у Макао Сунь Ятсена, хоча формально він заявляв про зустріч із братом, Сунь Меєм, який до цього часу був в опозиції до Юань Шикая і втік з держави, боячись переслідувань [37, с. 302].

Гоміндан скористався перемир'ям для підготовки до парламентських виборів. Іще в березні 1912 р. парламент в Нанкіні затвердив «Тимчасову конституцію, за якою вибори були заплановані на грудень 1912 та січень 1913 року. Вибори не були загальними, але все одно залишались першим в

історії Китаю прикладом народного волевиявлення, загалом в країні було 40 млн. виборців (жінки були позбавлені права голосу, існував майновий ценз). Вперше проводились публічні дебати кандидатів, виступи перед виборцями, преса активно висвітлювала процес передвиборчих перегонів. Сунь Цзяорен здійснив значну роботу у сфері агітації своєї партії. При цьому участь самого Сунь Ятсена у виборчій кампанії була мінімальною. Незважаючи на це, Гоміндан отримав більшість місць у новому парламенті і, здобувши перемогу, призначив Сун Цзяорена прем'єр-міністром [91, с.227].

Але 20 березня 1913 року, коли він чекав на вокзалі в Шанхаї на потяг на потяг до Пекіна, Цзяорень був смертельно поранений Ву Шііном, котрий був шанхайським злочинцем, якого пов'язували з Юань Шикаєм. Для більшості було очевидним що Сун Цзяорен став жертвою інтриг Юана Шикая. Однак керівництво Гоміндану не поспішало із різкою критикою і спершу поводитися апатично. Деякі оглядачі проте вбачають у подібній апатичності свідчення про невинуватість Юана Шикая, зазначаючи що Цзяорень нажив достатньо ворогів у партії Гоміндан [39, с.11; 82]. Дану політичну ситуацію варто порівняти із схожою подією, яка трапилася роком пізніше. Вбивство Франца Фердинанда як і Сун Цзяорена було шокуючим явищем для їхніх сучасників, однак наслідки цього виявилися лише з плином часу. Можливо якби Сун Цзяорен залишився в живих протистояння між Юанем Шикаєм та Сунь Ятсеном не сталося, а Китай пройшов більш тривалий проте менш драматичних шлях змін перетворившись із військової диктатури у демократичну державу [82].

На той час Сунь Ятсен перебував у Японії, де вів перемовини із японськими корпораціями (дзайбацу) щодо інвестицій у китайські залізниці. Напередодні він дав інтерв'ю французькому журналісту, в якому наголосив, що йому знадобиться ще щонайменше 16 мільярдів франків, аби реалізувати свою програму. Звісно, що уряд не зміг би залучити такі кошти самотійно. Сунь Ятсен розумів що подальше протистояння з Юанем Шикаєм загрожувало громадянською війною між північними та південними регіонами

тому спершу надав перевагу мирному вирішенню справ. Однак політичне протистояння все більше загострювалося і Сунь Ятсен розумів щоб тут не обійдеться без військової допомоги, бо зміцнюючи свою владу Юань Шикай почав нехтувати інтересами Гоміньдану та придушував політичних інакодумців [91, с. 228].

Окрім пошуку союзників серед іноземних держав, Сунь Ятсен звертався до китайців за кордоном. Ідея сильного республіканського Китаю, здатного економічно конкурувати із Заходом, була для них привабливою. Емігранти були розчаровані принизливим ставленням до них та відсутністю державної підтримки. «Мати китайської революції», як пізніше стала називати китайська діаспора партію Гоміньдан, відіграла вирішальну роль у русі Сунь Ятсена, особливо була успішною в південно-східному узбережжі Китаю [94, с. 7]. Та попри це, Сунь Ятсен потребував політичної підтримки, аби зміцнити свої позиції. Він заручився неофіційною допомогою Японії, зокрема у підтримці своїх військових сил. Допомога політику та Гоміньдану, під час Другої революції, можна розглядати як частину японської стратегії, спрямованої на проникнення в британську сферу інтересів у районі Янцзи, де політик мав значну підтримку серед населення. [41, с. 104]

Проте такі плани Сунь Ятсена щодо можливого збройного повалення Юань Шикая не поділяли навіть його соратники по Гоміньдану. Кантонські політики продовжували виступати за компроміс із президентом. Зокрема, заступник Сунь Ятсена, Хун Цін наполягав на мирному вирішенні політичної кризи. Партія не хотіла розколу країни, зокрема початку нової воєнної анархії, тому не погодились із планом японського втручання. Відбувались постійні зустрічі і дебати китайського політикуму, який намагався досягти компромісу. І знову спостерігались значні розбіжності між Північчю і Півднем. Однак, на цей раз відбувся розкол і всередині табору націоналістів. Однак, їх частина виступала за підтримку режиму Юань Шикая аби досягти незалежності від іноземних державих. Натомість, прихильники Сунь Ятсена висунула концепцію паназіатства, яку підтримала Японія. Це дало змогу

політичним опонентам Сунь Ятсена виставляти його «японською маріонеткою» [56, с.158].

Поділяли значний скепсис до дій Сунь Ятсена й іноземні держави, зокрема Британія. Так англійський дипломат сер Джон Джордан стверджував, що Сунь Ятсен був лише «політиканом», а тому їм було зручніше підтримувати Юаня Шикая. Подібні думки поділяв і спеціальний посол у Китаї В. Дж. Калхун, який вказував що Юан Шикай найсильніший із нинішніх лідерів Китаю. Сунь Ятсен, за словами Калхуна, був краще освіченим, з кращими знаннями про світ і сучасне життя, і, можливо, з більшими інтелектуальними пізнаннями. Однак, підкреслював він, головний недолік Сунь Ятсена полягав у нестачі практичних навичок для управління країною, адже той більшість життя прожив за кордоном і мало розумів реальний стан Батьківщини. Власне дана політика є продовженням традицій визнання лише влади Пекіну, та зумовлена ще й практичними інтересами [41, с. 101].

Юань Шикай продовжував компромісну політику цінського уряду що було вигідно західним державам, які вбачали в Китаї свою напівколонію, на противагу ідеї Сунь Ятсена яка у разі виконання могла принести нового конкурента. Деякий час, світова спільнота підтримувала диктатора таємно, але наприкінці квітня він отримав фінансову позику у розмірі 25 млн. фунтів, офіційно вона мала бути направленою на «реорганізацію китайської адміністрації». У цей момент виник новий конфлікт із парламентом, адже згідно «Тимчасової конституції» президент повинен був ставити на голосування усі фінансові заходи і звітувати про витрачені кошти. Проте Юань Шикай підписав угоду про позику без розгляду з-боку парламенту, продемонструвавши авторитарний характер влади. Звісно, що в реальності ці кошти пішли на армію, аби забезпечити її лояльність у політичній боротьбі [41, с. 101; 65, с. 269]

Цікаво, що іще в червні 1912 р. був утворений Міжнародний Консорціум, який повинен був займатись питаннями економічної політики в

Китаї. До нього увійшли усі Великі держави, в тому числі Японія. Саме цей Консорціум надав позику Юань Шикаю, таким чином Токіо формально підтримувало китайського президента, хоча вело перемовини із Сунь Ятсеном. Останній висловив незадоволення участю Японії у Консорціумі і надання підтримки Шикаю. 25 березня 1913 р. Сунь Ятсен повертається у Шанхай і починає вести активну діяльність щодо повалення режиму Юань Шикая, намагаючись отримати підтримку від китайських революціонерів [91, с.230].

Варто згадати епізод спілкування Сунь Ятсена із англійським консулом у Гуандуні. Так у ній європейський представник порушив питання вступу Китаю у Першу світову війну на стороні Антанти. У якості аргументу висувалося питання про відвоювання земель зайнятих німцями у Ціндао. На дану пропозицію Сунь Ятсен відповів відмовою. «Ціндао знаходиться надто далеко від Гуанчжоу. Но є території які знаходяться ближче, наприклад Сянган, а трохи далі Бірма, Бутан та Непал... в першу чергу ми б повернути території, захоплені Англією»[5, с. 423].

Як і зазначали вище, представники китайської діаспори не поділяли ідей Юана Шикая. У цьому конфлікті переважна більшість діаспори стали на бік Гоміньдану. Власне головною опорою Юана Шикая був контроль над північними арміями Китаю. Тому Сунь Ятсен міг розраховувати на міцну мережу прихильників по всьому округу Наньян (Центральний Китай), які ще з часів його політичної діяльності в закордоном підтримували політика. Не дивно, що багато хуацяо (китайська діаспора) підтримали Гоміньдан [46, с.150].

Відносини між Пекіном і Наньяном досягли точки кипіння наприкінці липня 1913 р., коли Фуцзянь проголосив незалежність в рамках «Другої революції» проти Юань Шикая. Китайці закордоном підтримали військового губернатора Фуцзяня Сунь Даорена, який уклав союз із Сунь Ятсеном. Проте останній та його прихильники зазнали поразки, і в серпні він був змушений тікати з Китаю. Після поразки сил Гоміньдану Юан Шикай наказав одному зі

своїх генералів Лі Хоуцзі взяти на себе контроль над провінцією Фуцзянь, поставивши її під свій контроль [43, с.184-185].

Важливе значення для китайської політики мали зміни в особистому житті Сунь Ятсена, зокрема драматична історія його одруження із Сунь Цінлін, дочці Чарлі Суна, про якого уже згадано вище. Чарлі Сун був досить впливовою людиною у китайській політиці, через свої фінансові ресурси. У юності він відправився у Шанхай, прийняв християнство і хотів стати місіонером. Він відправився на навчання до США і офіційно став протестантським проповідником. Проте, повернувшись до Шанхаю, він вирішив зайнятись бізнесом, але поєднуючи його із релігійною діяльністю. Він відкриває власну типографію і друкує християнську літературу, зокрема китайський переклад Біблії, це видання спонсорувало Американське Біблійне товариство. Переклад виявився дуже вдалим і швидко розійшовся величезним тиражом, що зробили Чарлі Суна дуже заможною людиною. Також у 1890-х рр. він одружився на дочці багатого християнського купця і цим примножив свій капітал, увійшовши у світ фінансової еліти Шанхая. Між 1890 і 1897 р. у родині Суна народилось 4 дітей: 3 доньки і 1 син. Усі його доньки увійдуть в китайську історію, як дуже впливові фігури. Старша донька, Айлін, у 1912 р. після знайомства із Сунь Ятсеном, стала його секретаркою і відправилась із ним до Японії, де вийшла заміж за багатого підприємця. У 1914 р. її замінила наймолодша сестра, Цинлін, яка стала новою секретаркою революціонера. У них швидко почались романтичні відносини, про що стало відомо Чарлі Суну. Він був проти їх стосунків і майбутнього шлюбу, вимагав від Цинлін повернутись у Шанхай. Але дівчина ослуhalась батька і таємно одружилась із Сунь Ятсеном, 25 жовтня 1915 р. [12; 91 с.250-251].

Важливою деталлю є те, що Сунь Ятсен іще знаходився у шлюбі із першою дружиною, Лю Мучжень. Як згадує її онучка, Сунь, він домігся розлучення обманом: оскільки дружина була неграмотною, він дав папери про розлучення і сказав, що це для вирішення революційних справ. Загалом

відомо, що Сунь Ятсен давно втомився від своєї дружини і шукав їй заміну. Так, під час перебування в Японії у 1901 він мав відносини із юною японкою, Каору Отцукі, які тривали до 1905 р., але її батьки не дали згоди на шлюб, проте вона народила Сунь Ятсену доньку, Фуміко. Після приїзду Цинлін у 1914 р. він одразу зацікавився нею, невідомо чи мав він стосунки з її старшою сестрою [12; 91 с.250-251].

На відміну від першої дружини, Сунь Цинлін була емансипованою жінкою із західною освітою. Лю Мучжень знала про невірність чоловіка і не мала до нього претензій, адже згідно китайських традицій, чоловік мав право заводити наложниць. Однак на таку роль Цинлін погодитись не могла, тому Сунь Ятсен вирішив розлучитись у вступити у повторний шлюб. Цинлін підтримувала нареченого у політичній діяльності, любила подорожувати і загалом була активною людиною, мабуть саме це у ній і привабило Сунь Ятсена. Але цей шлюб був негативно сприйнятий усім оточенням молодят. Від Сунь Ятсена відвернулася не лише родина Сун, але й його рідні, близьке партійне оточення, однодумці та друзі, навіть китайські християни. Його уже не запрошували читати проповіді в церквах, його не цитували місіонери. Він втратив і свої релігійні і політичні зв'язки в Англії та Америці. Також до цього шлюбу негативно поставились і китайці, оскільки згідно їх традицій, розлучення було під забороною і Сунь Ятсен вважався «двоєженцем». Але найбільшою втратою було саме припинення фінансування Гоміньдана з-боку Чарлі Суна, що сильно вдарило по партійній касі [91, с.251].

Представники Гоміньдану були змушені йти у підпільну боротьбу, а сам Сунь Ятсен переселився у Китай. Він до смерті Юана Шікая у 1916 р. продовжував боротьбу переважно закордоном. Головними союзниками Сунь Ятсена були південні провінції тож мрія Сунь Ятсена про єдність Китаю так і залишилася на той час нездійсненою.

Тогочасний Китай не мав досвіду демократичного управління, тому ідеалістичні уявлення про проведення революції як у Японії зустрілися із реальними труднощами внутрішнього сепаратизму та кар'єристами, як Юань

Шікай, який завдяки своїй внутрішній інтуїції та прагматичним інтересам отримав підтримку як із збоку європейських держав, так зі сторони армії. Проте у Юана Шікая на відмінно від Сунь Ятсена не було головної складової успіху – ідеологічної складової. Для політика це була лише програна битва, однак війна ще мала бути попереду. Він врахував свої помилки і у наступних роках прагнув спершу об'єднати Піднебесну та створити підґрунтя для встановлення демократичної республіканської влади.

4.2. Пошук союзників. Співпраця з СРСР та КПК

Під впливом історичної думки, багато вчених надають розвитку співпраці Гоміндану та комуністів ауру неминучості. Однак аналіз подій Сінхайської революції ставить під сумнів дане твердження. Попри спільні риси їхня співпраця стала результатом як внутрішньої нестабільності Китаю так і невизнання його уряду з боку західноєвропейських держав. У щорічних звітах британського представництва підкреслювали хаос у внутрішніх справах Китаю. Кожен звіт містив докладний опис проблем Китаю, серед яких були «мілітаризм і розбій, який подекуди став прямою загрозою для іноземному життю і власності, повсюдне зростання вирощування опіуму, «насіння більшовизму, що проростає насіння більшовизму, що проростає в нових промислових районах навколо великих договірних портів і приносять плоди у вигляді страйків і бойкотів». Отже, позиція уряду Британії залишалася у прагненні продовжувати свої дипломатичні стосунки з Пекіном, а Сунь Ятсена вони вбачали більше як повстанця аніж реальні політичну фігуру. [41, с.126]

Їхній скепсис щодо Сунь Ятсена був також зумовлений прагненням і надалі здійснювати вплив на Китаю, адже ослаблена військовими діями держава була вигідним торговим партнером, якому можна продавати зброю. «Розділяй і володарюй» був основним девізом європейських держав. Так за ствердженням Волкова європейські держави надавали допомогу передусім

північним варлордам (мілітаристам): Аньхойської, Феньтянської і Чжилійської. [21, с. 15]

Однак із сторони радянського керівництва можна побачити схожу стратегію. Так вони встановлювали зовнішньополітичні зв'язки з різними сторонами конфлікту. Радянський уряд позиціонував себе як виразник інтересів робітничого класу всього світу. Це дозволяло пояснити всі протиріччя східної політики, виходячи з принципу пролетарського інтернаціоналізму — Москва контактувала з політичними силами, що протистояли між собою, оскільки всі її дії продиктовані боротьбою за права китайського народу (а отже, і СРСР, виходячи з спільності інтересів світового пролетаріату). Той факт, що пекінський уряд опинився під впливом імперіалізму і нехтував волею власного народу, виправдовував зв'язки Москви з Кантоном як носієм революційних ідей, а також спроби відстояти власні сфери впливу на півночі Китаю.

Повернення Сунь Ятсена до Гуанчжоу у 1920 р. становило новий етап у житті політика. На відміну від тогочасних мілітаристів, він мав ідеологічну складову та прагнув утвердити ідеї революції в життя. З цією метою створив революційну базу в Квантуні, за допомогою якого можна було розпочати північну експедицію. Армія мала стати у допомогу молодому політику, який прагнув подолати «зрадників» революції і отже він відмовився від тактики мирного опору та прагнув відновити єдність Китаю [21, с.15-16].

У документах що стосуються закордонних справ США можна знайти полярні думки щодо діяльності китайського революціонера. У доповідній віще консула Кантону від 11 січня 1921 р. можна спостерігати позитивну оцінку діяльності південного уряду: обмеження азартних ігор, створення муніципальної адміністрації за західним зразком, проекти реконструкції інфраструктури. Проте даний оптимізм був поодиноким явищем серед американських посадовців. Так у депешах зазначали, що Сунь Ятсен керується особистими амбіціями, а не ідеалами революції. [50, с. 391; 15]. Мали й місце критичні зауваги про його діяльність у доповідній авторства

Чарльза Р. Крейн квітня 1921 р. дається песимістичний опис справ. Так він зазначає що Сунь Ятсен має авторитет лише в південних регіонах. Вказує, що його оточення збентежене нездійсненими грандіозними планами політика. Сам Сунь Ятсен постає як щирий однак марнославний чоловік, який не доводить справи до кінця. [11]. У квітні 1921 р., коли Сунь був обраний президентом «Китайської Республіки» у листопадовій Вашингтонській конференції Сполучені Штати відсікали спроби революційного уряду отримати дипломатичне визнання та економічну допомогу [50, с. 395].

Зважаючи на обставини, Сунь Ятсен розумів, що необхідно залучитися підтримкою з боку іноземних держав. Його увагу привернули увагу дві країни: Німеччина та Радянська Росія. Вони знаходилися у слабкому становищі, післявоєнного урегулювання. Крім цього, вони були дипломатично ізольованими: Німеччина через програну війну, а у випадку Радянської Росії це зумовлено як і підписанням сепаратного миру із Четвертим Союзом, так і радикальною риторикою «світової революції» серед вищого керівництва держави [96, с.326].

Першим кроки між Радянською Росією та урядом Сунь Ятсена відбулися у середині 1919 р. предметом обговорення стали старі договори між царською Росією та цінським Китаєм. На відмінно від інших європейських держав, які прагнули продовження дії принизливих договорів, радянське керівництво намагалося вирішити дану проблему поміркованим шляхом. У ході перемовин із радянським дипломатом Левом Караханом, республіканський Китай домігся відмови від старих угод. Окрім як прагнення залучити нових союзників, радянський уряд шукав способи підірвати західні капіталістичні режими, сприяючи націоналістичним революціям у підкорених країнах [101, с.20]. Так перші контакти Сунь Ятсена з агентом комінтерну відбулося у листопаді 1920 р. У Шанхаї він зустрівся із Григорієм Войтинським, у якого Сунь Ятсен прагнув дізнатися інформацію про досвід радянської революції. Крім цього, політик надав пропозицію щодо створення

потужної радіостанції у Владивостокі, щоб кантонський уряд мав змогу більше співпрацювати між собою [96, с.328].

Обрання союзником Радянського Союзу було зумовлене, окрім як прагматичними інтересами, спільним досвідом революційних перетворень. На противагу західним державам Європи, Російська імперія пережила громадянську війну, спробу конституційного перетворення Тимчасовим урядом та боротьба з регіонів за незалежність. Важливо наголосити й на тому що в зближенні відносин між Китаєм та Росією зіграло роль й спільні економічні засади, адже вже на той час радянське керівництво проводило «НЕП». Як зазначав Сунь Ятсен у інтерв'ю: «Но теперішня політика... побудована в основному по тому ж зразку, як і мої принципи економічного будівництва, які мають бути введені в Китаї... В питанні застосування цієї політики в даних країнах є різниця по багатьом пунктам практичного характеру, но в основі ці політики однакові» [5, с. 752].

У грудні 1921 р. він зустрівся із агентом комінтерна із псевдонімом Марінг, котрий був нідерландським комуністом, який вже мав досвід боротьби із у Голландській Ост-Індії. Він брав активну участь в установчому зборі КПК (Комуністичної партії Китаю) тож шукав для молоді партії нових союзників. Так Марінг запропонував Сунь Ятсену об'єднати зусилля для створення єдиної революційної армії із китайськими комуністами, заснувати військову академію для підготовки професійних армійських офіцерів та залучити до своєї партії робітників і селян. Однак подібні пропозиції були зі скепсисом сприйняті Сунь Ятсеном. Так він поки що відкидав ідею союзу з радянською Росією, що було зумовлено майбутнім військовим походом у долину Янцзи. Він запевнив агента на майбутню підтримку радянських комуністів у разі захоплення його силами Пекіну [96, с. 329].

Однак серед комінтерну не було однозначної точки зору щодо співпраці з Сунь Ясеном. Так прихильником співпраці виступав Марінг, натомість інші члени організації, такі як Г.Н. Войтинський та Г.І. Сафаров проти. У своїх докладах до Москви вони критикували нові підходи Сунь

Ятсена, зокрема його пріоритет воєнних методів та недооцінку масової агітаційної роботи. Важливо розуміти, що радянська пропаганда, на противагу від ідей Сунь Ятсена була розрахована на більш масову аудиторію, зокрема вони звертали увагу на графічну пропаганду та активно залучали пропагандистські матеріали [100, с.161-162].

26 січня 1923 року Сунь Ятсен випустив спільний маніфест із радянським емісаром Адольфом Йоффе, у якому запевняв у підтримці радянського народу його революції. Однак попри спільні інтереси радянське керівництво не оминало можливості співпрацювати із пекінським урядом. І хоча в інтерв'ю кореспонденту «Кантон Ньюс сервіс» він обходив мовчанням ці дії, посилаючись на співпрацю із радянським урядом, він все ж шукав інші шляхи. Прагнув, щоб його угода з Москвою перешкодила спробам отримати підтримку в інших іноземних державах, доказом чого є спроби зблизитися із Гонг-Конгом. Власне зовнішньополітичні зв'язки він розглядав як частину загальної стратегії у боротьбі проти мілітаристів Півночі [5, с. 751-753].

У лютому 1923 р. Сунь Ятсен, остаточно очолив південний китайський уряд та запросив комуністів брати участь у роботі центрального та місцевих апаратів Гоміньдану. У березні того ж року Чень Дусю, який є одним із безпосередніх творців КПК, виїхав до Кантона для встановлення з ним безпосереднього зв'язку [100, с.163]. Фактично, як стверджує Д.І. Герасімов, 1921-1924 рр. КПК була лише іграшкою в руках радянської дипломатії. Радянське керівництво висловлювала підтримку вирішенню проблеми роздробленості Китаю та всіляко намагалася підтримати наміри та бажання КПК, поки це відповідало зовнішньополітичній лінії СРСР. У цьому не було нічого нового, адже це було логічне продовження політики підтримки Гоміньдану, яке вперше запропонував ще Л. М. Караханов у 1918 р. [101, с.23].

Перша спроба Сунь Ятсена розширити підконтрольну територію закінчилася невдачею. У період військової кампанії в провінції Цзянсі проти військ маршала У Пейфу в 1922 р. Чень Цзюньмін (військовий міністр у

нанкінському уряді) здійснив переворот у Кантоні. Він спирався на підтримку Лондона та Парижа. Остаточо повернути Кантон під свій контроль Сунь Ятсен вдалося лише на початку 1923 р. За таких обставин, зростала важливість допомоги з боку СРСР, адже Сунь Ятсен зіткнувся браком союзників та нестачею власних сил для боротьби. Досвід бойових дій радянської армії мав позитивний вплив для армії Гоміньдану, а партійне будівництво РКП(б) було корисним для Гоміньдану, оскільки вони вже на практиці підтвердили свою ефективність. Успішне початок взаємодії з СРСР дозволило Сунь Ятсену в стислі терміни зміцнити позиції на Півдні Китаю [100, с. 164].

Вже на початку 1924 р. за активної підтримки Комінтерну та РКП(б) було сформовано єдиний фронт КПК та Гоміньдану — організаційна форма міжпартійного блоку, що дозволяла членам КПК вступати в індивідуальному порядку до ГМД за збереження компартією своєї самостійності. Початок процесу було покладено ще у липні 1922 р., коли II з'їзд КПК прийняв закриту резолюцію про «єдиний демократичний фронт». У серпні того ж року ЦВК КПК підтримала ідею членства комуністів у Гоміньдані. У 1924 р. аналогічне рішення було ухвалено I з'їздом ГМД [21, с.127].

Офіційно основним завданням єдиного фронту став розвиток революційного руху на Китаї, у вигляді співробітництва ГМД і КПК під гаслами національно-визвольної боротьби. Це був важливий крок до розширення соціальної бази революції.

4.3. Смерть Сунь Ятсена та його роль в історії Китаю

З літа 1924 року Сунь Ятсен поступово відходить від активної політичної діяльності. Він зробив останню спробу воз'єднати Китай шляхом військової експедиції на Північ, але ця спроба провалилась. Не маючи змоги відновити єдність держави військовим шляхом, йому довелося піти на перемовини із військовою клікою, що базувалась в Пекіні. Сунь Ятсен хотів

забезпечити собі підтримку військових, аби знову бути обраним президентом Китаю. Це демонструє, яку роль відігравала столиці Піднебесної в очах її жителів. Контроль над Пекіном був вкрай важливим для престижу влади, навіть сепаратисти на окраїнах Китаю рахувалися б зі столичним урядом. Також це демонструє зміну політичних пріоритетів Сунь Ятсена, який в молодості прагнув утворити незалежний від Пекіну республіканський уряд Кантону. Тепер же він відмовлявся від цього на користь традиційної моделі Китаю із сильною центральною владою [91, с. 395].

Зазначимо, що Північна експедиція Сунь Ятсена була із самого початку приречена на невдачу, причиною цього стала зрада генерал Фен Юсяня, який покинув табір свого командира – генерала У Пейфу. У вересні 1924 р. Юсянь без попередження союзників захопив Пекін і вигнав звідти китайський уряд, перейшовши на бік Бейянської кліки. Це повністю порушило усі плани Сунь Ятсена, 30 жовтня він покидає генштаб, створений у м. Шаогуан і повертається до Кантону, аби вести перемовини із південними варлордами. Політик зрозумів, що тепер не було жодного шансу повернути владу військовим шляхом, але сподівався на дипломатичну перемогу, оскільки мав авторитет серед китайців [91, с.396-397].

Іще перебуваючи серед своїх соратників, таємно від них, Сунь Ятсен надсилає 27 жовтня телеграму у Пекін, адресовану Феню Юсяню і пропонує перемовини. 1 листопада генерал відправив офіційне запрошення лідеру Гоміньдана приїхати у столицю і обговорити ситуацію. Це не була поступка з-боку варлорда, оскільки той також знаходився у складній ситуації. Його колишній командир У Пейфу був єдиним варлордом, що мав достатній авторитет, аби конкурувати з Сунь Ятсеном за лідерство в країні. Ані Фень Юйсянь, ані інші воєначальники не мали шансів зайняти президентську посаду, тому останньому потрібен був Сунь Ятсен, у якості формального лідера і союзника [91, с. 397].

Ідея візиту до Пекіну не викликала захоплення у його соратників. Вони всі доводили небезпечність цього, адже лідер Гоміньдану міг потрапити у

пастку і стати заручників варлордів, ніхто не довіряв гарантіям Фень Юйсяня. Проте, Сунь Ятсен був переконаний в можливому успіху цього візиту. На початку листопада 1924 року, прощаючись зі своїми людьми, він оголосив, що цей крок стане початку нового етапу революції. Сунь Ятсен був переконаний, що це дійсно допоможе дипломатично підпорядкувати Північний Китай [83, с. 394]. Він уже не розглядав Кантон, як базу революції, натомість виступав за утворення пекінського національного уряду. Таким чином, його стратегія модернізації Китаю зазнала змін. 12 листопада, у 58-й день народження Сунь Ятсена, студенти і робітники Кантону влаштували йому пишне свято: понад 20 тис. осіб вийшли на парад із ліхтарями [91, с. 398]. Уже наступного дня у супроводі дружини, він ступив на борт корабля який вирушив до Шанхаю і далі на Північ. Його також супроводжували соратники та іноземні дипломати. На той момент, здоров'я Суня уже було підірване підірване, лідери Гоміньдану почали думати про його можливого спадкоємця. Подорож до Пекіну була останньою в його житті.

Пароплав із Сунь Ятсеном відвідав Шанхай, японське Кобе, а 4 грудня прибув до Тяньцзіню (порт неподалік Пекіну). Уже наступного дня він був змушений злягти із хворобою, але незважаючи на це не відмовився від перемовин із пекінськими політиками. 7 грудня він зустрівся із Дуань Ціжуєм – президентом Китайської Республіки, якого призначив Фен Юйсянь. Перемовини виявились провальними для Сунь Ятсена: фактично північні варлорди відкинули усі пропозиції Гоміньдану [83, с. 395]. Остання спроба політика отримати політичну перемогу зазнала невдачі.

Через погіршення стану здоров'я, Сунь Ятсен був госпіталізований до Пекінського медичного коледжу, цей заклад був найкращим госпіталем в Китаї, надавав найсучаснішу допомогу, його заснували американські місіонери на кошти «Фонду Рокфеллера». Але врятувати Сунь Ятсена було неможливим, адже згідно із медичним висновком про причини смерті, він хворів на рак печінки, який супроводжувався метастазами на легенях, розладами травлення. 26 січня лікарі провели операцію, яка підтвердила

попередній діагноз: рак печінки в термінальній стадії [Додаток А]. Закінчив він своє життя у будинку друзів. Він встиг скласти заповіт, який був ретельно спланований його соратниками по Гоміньдану. Ван Цзівей у Пекіні зібрав термінову партійну нараду. Нам невідомі точні умови складання і затвердження політичного заповіту Сунь Ятсена. Аналіз джерел, дає змогу припустити, що на той момент політик уже не міг самотійно його скласти [91, с. 400]. Скоріш за все, автором був Ван Цзівей, також брати участь у написанні могла Сунь Цінлін та деякі діячі Гоміньдану. 24 лютого в присутності свідків (рідних Сунь Ятсена) заповіт був офіційно озвучений, але дружина наполягла відкласти його підписання. Лише 11 березня підписав заповіт, але він був настільки ослаблений, що йому допомогла дружина поставити підпис, в присутності 9 свідків [91, с. 401]. Цей заповіт став статутом Гоміньдану.

12 березня 1925 року Сунь Ятсен помер, перед цим сповідавшись священнику. Сунь Цінлін та деякі друзі померлого наполягали на християнській церемонії погребіння, проте соратники по Гоміньдану мали скептичне ставлення щодо християнської віри, а тому хотіли провести традиційну китайську церемонію. Врешті-решт, 19 березня відбулося 2 окремих церемоній: в Пекінському медичному коледжі у присутності рідних Сунь Ятсена було проведено протестантську церемонію прощання з померлим [88, с. 384]. У той же день відбулась помпезна церемонія на території Імператорського палацу за участі політиків і воєначальників. Серед тих, хто ніс труну з покійним, був і радянський посол Лев Карахан [91, с. 402]. Труна стояла на території палацу три тижні, за які всі охочі могли попрощатись із політиком, потім її перенесли на околиці Пекіну у Храм Лазурних Хмар. Але за бажанням померлого, його поховали у Нанкіні.

Сунь Ятсен став візіонером у модернізації Китаю. Його політична програма стала основою для формування новітнього Китаю. І хоча згодом Китай був розділений на комуністичний і гоміньданівський, постать Сунь Ятсена чи не єдина, яка об'єднує обидві частини країни. В КНР політик

визнається засновником Китайської Республіки, передвісником комунізму, його політичні погляди пізніше лягли в програму КПК, а образ використовується у комуністичній пропаганді. Для Тайваню, де досі Гоміндан відіграє велику роль у політиці, Сунь Ятсен є засновником держави, а його політична програма «Три народних принципи» залишалась актуальною до кінця ХХ століття. Парадоксально, що обидві діаметрально протилежні політичні системи мають витоки саме у поглядах Сунь Ятсена. Це може бути підтвердженням на користь аргументу, що Сунь Ятсен добре розумів ментальність Китаю, його історичну долю. При цьому, його релігійна ідентичність і приязнь до західної культури, спроби вестернізації країни також роблять постать Сунь Ятсена привабливим і для Західного світу.

Висновки до розділу

Протягом 1913-1924 рр. Сунь Ятсен продовжував відігравати ключову роль в китайській політиці і прагнув досягнення своїх цілей – модернізації країни і утвердження демократичної республіки. Смерть Юаня Шікая 1916 р. дала йому шанс зробити це. Сунь Ятсен намагався заручитись підтримкою іноземних країн, зокрема Радянської Росії та Японії, уклав союз із китайськими комуністами задля об'єднання країни. Проте вже на початок 1920-х рр. Китай був розколотий на велику кількість ворогуючих провінцій, якими керували варлорди. Спроби Сунь Ятсена домовитись із ними щодо розподілу влади і об'єднання держави зазнали невдачі. Європейські країни та Японія також були зацікавлені і такому становищі, оскільки могли диктувати свою політику у регіоні. Останнім ударом для політика стала зрада варлорда Фен Юйсяня, який захопив Пекін і призначив маріонеткового президента. Спроба Сунь Ятсена домовитись із китайськими варлордами щоби здійснити Північну експедицію і створити єдиний національний уряд не вдалась. Важко хворий і зломлений Сунь Ятсен помер у Пекіні, так і не змігши реалізувати свої політичні ідеали. Однак він залишився національним героєм і сьогодні

вважається батьком-засновником сучасного Китаю, його шанують одночасно і в комуністичній частині держави, і на о. Тайвань, де і сьогодні рух Гоміндан відіграє ключову роль у політиці.

ВИСНОВКИ

Історіографія з цього питання є обширною та передусім складається із чисельних праць англomовного простору, в яких життя Сунь Ятсена висвітлюється цілісно. Так публікації стосуються його політичної діяльності та філософської спадщини, формуванню поглядів. Крім цього примітними є публікації щодо його раннього життя, де його висвітлюють з нової точки зору. Для української історичної думки, постать Сунь Ятсена все ще залишається малодослідженою і темою і потребує більш комплексного дослідження. Праці російської історіографії у більшості складаються із аналізу його політичної діяльності і їх головним недоліком залишається заангажованість, що проявляється у оцінці політичного шляху через призму комуністичної ідеології. Джерельна база і репрезентативною і обширною, зокрема вона складається із офіційної документації, джерел особистого походження, дипломатичного та приватного листування, спогадів і мемуарів самого Сунь Ятсена, його наближених і родичів. Методологічну основу роботи складаються принципи історизму, об'єктивності, всебічності й систематичності. Також нами використано різноманітні методи дослідження, як загальнонаукові, так і спеціально-історичні.

Аналіз раннього етапу життя Сунь Ятсена дає змогу стверджувати, що початок формування світоглядних засад розпочався ще під час проживання у кантонському селищі. Його етнічне походження вплинуло то на більш лояльне ставлення до чужого та спонукало прагненням до пригод. Через бідність, рідний батько був вимушений відправити Сунь Ятсена на Гаваї (1879), щоб нарешті його син не жив в нужду. Він зумів повністю втілити мрії батька та став професійним лікарем. Проте колонізаторська політика з боку європейських держав не дозволила молодому політику повністю втілити свої задуми, тому він поринув у політичну боротьбу.

Спершу його діяльність носила лише ознайомчий характер, але згодом він ввійшов у поле політичної агітації, спершу як прихильник поміркованого

шляху, згодом як палкий революціонер. Аналіз його ранніх політичних ідей дає змогу нам стверджувати, що Сунь Ятсен поєднував як прагматичні ідеї оновлення Китаю у політичній, економічній сфері, так і утопічні мрії про мирний перехід до республіканізму. Однак таке поєднання дозволило йому не перетворитися на ще одного політичного авантюриста, яких у тогочасного Китаю було вдосталь.

Політичні погляди Сунь Ятсена були синтезом традиційних китайських уявлень, а також впливом західних ідей. Після конверсії у християнство, політик засвоїв такі європейські ідеї, як демократія, республіканізм, рівність перед законом, дотримання прав і свобод людей. Його економічні погляди перекликались із ідеями джорджизму та марксизму, однак він своєрідно інтерпретував ідеї соціалізму, розуміючи що його співвітчизники потерпали від влади Цін, тому в першу чергу соціалізм він розумів як матеріальне благополуччя. При цьому, він зберігав традиційну для Китаю ідею сильної центральної влади, її керівну роль в економіці, яка з роками лише посилювалась.

Основою його політичної програми стала концепція «Трьох народних принципів», яка включала «націоналізм», «народовладдя», «народний добробут». Сунь Ятсен стояв на позиціях ханьського націоналізму, при тому що сам належав до етнічної меншини хакка. Націоналізм з його точки зору мав бути світським і модерним, об'єднувати усіх жителів Китаю, незалежно від етносу чи релігійної приналежності. Народовладдя мало уособлюватись у Китайській Республіці, де посада президента і прем'єр-міністра були виборними, виступав за введення окремих гілок влади, але не трьох у європейській системі, а п'яти (додаючи цензурну і контрольну (повинна була контролювати інші гілки)).

Важливим етапом становлення його як політика стала Сінхайська революція (1911-1912 рр.), яку він спершу сприйняв із скепсисом. Він зумів приєднатися до політичної боротьби та стати одним із головних лідерів повстання. Однак на цьому шляху він зіткнувся із прагматичним Юанем

Шікаєм, для якого ідеї республіканського Китаю були не більшим ніж утопією. Його політична боротьба, яка спершу виявляла у політичній конкуренції стала відкритим протистоянням. Однак мала підтримка серед армії та вороже ставлення з боку європейських держав змусила прийняти рішення покинути Китай.

Повернувся Сунь Ятсен до Китаю по смерті Юань Шикая (1917) та зумів об'єднати за собою головні політичні сили та сприяв утворенню єдиного фронту для подолання сепаратизму. Спершу він шукав союзників серед західноєвропейських держав, однак вони виявили скепсис щодо ідей політика. Згодом, він знайшов підтримку з боку радянського керівництва, для якого поширення ідей революції в Азії було позитивним знаком. Вони вважали що перетворення Китаю на лояльного союзника стане важливою складовою для великої соціалістичної революції. Однак спершу їх співпраця відбувалася в умовах недовіри. Радянське керівництво вело подвійну політику і визнавало два центри управління: нанкінський на чолі із Сунь Ятсеном та пекінський на чолі численних варлордів.

Однак у ході співпраці, Сунь Ятсен зумів знайти достатньо матеріальних ресурсів і виступив із амбіційним проектом об'єднання Китаю. В останні дні свого життя він намагався мирним шляхом залучити варлордів до компромісного діалогу. Проте передчасна хвороба завадила його планам і фактично його головне дітище залишилося без засновника. В цих умовах розпочалися нові суперечки, через які Китай поринув у громадянську війну.

Значення Сунь Ятсена і до сьогодні є величезним. Він якимось чином зумів якщо не фактично, то хоча б ідеологічно об'єднати за собою материковий комуністичний Китай та острівний демократичний Тайвань. Тому Сунь Ятсен є знаковою фігурою для світової історії, дослідження якого відкриває завісу у буремній китайській історії ХХ ст. та дає змогу зрозуміти їх менталітет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Виленский-Сибиряков В. Д. Сунь-Ят-Сен. Отец китайской революции. М. : Госиздат, 1924. - 196 с.
2. Далин С. А. Китайские мемуары. 1921–1927 / ред. Л. П. Делюсин. Москва : Наука, 1982. 382 с.
3. Интервью Сунь Ятсена «Кантон ньюс сервис». *Сунь Ятсен. Избранные произведения*. Март 1924. С.751-753
4. Синьхайская революция 1911-1913 гг. Сборник документов и материалов / ред. С. Тихвинский. Москва : Наука, 1968. 348 с.
5. Сунь Ятсен. Избранные произведения / ред. С. Тихвинский. 2-ге вид. Наука, 1985. 782 с.
6. Сян-нин Х. Воспоминание о Сунь Ят-сене / пер. з кит. Ю. Гарушянца. Москва : Прогресс, 1966. 117 с.
7. Ятсен С. Записки о лондонских заключениях (1897). *Сунь Ятсен. Избранные произведения*. С. 65-97
8. Ятсен С. Как подготовлялась китайская революция? Сунь Ятсен отец китайской революции / ред. В. Виленский-Сибиряков. 2-ге вид. Москва, 1924. С. 35–62.
9. Ятсен, С. Конституция пяти властей. Сунь Ятсен. Избранные произведения/ ред. С. Тихвинский. –М.: Наука, 1985. 641-656.
10. Chan L. Sun Yat-sen. As I knew him. 1948. 115 с. URL: <http://sunyatsenhawaii.org/wp-content/uploads/2022/07/Sun-Yat-sen-as-I-Knew-Him-English-by-Luke-Chan.pdf> (дата звернення: 07.04.2023).
11. Crane C. R. The Minister in China (Crane) to the Secretary of State. 28 лют. 1921 р. *PAPERS RELATING TO THE FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1921, VOLUME I*. Спр. 893.00/3817. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1921v01/d280> (дата звернення: 18.10.2023).

12.PART 1 NORA SUN GRANDDAUGHTER OF DR SUN YAT-SEN TALKS FAMILY CHINA TAIWAN HONG KONG 1999 interview, 2022. Youtube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=9Vd7xDB_aQU (дата звернення: 16.10.2023).

13.Photocopies of Sun Yat Sen's letters to Dr and Mrs Cantlie. 1910-1921. 87 pages. URL: <https://wellcomecollection.org/works/qu77agnv/items> (дата звернення: 16.10. 2023).

14.Prescriptions for saving China selected writings of Sun Yat-Sen / ред.: J. Lee Wei, R. H. Myers, D. G. Gillin ; пер. з кит. J. Lee Wei, E.-S. Zen. Stanford : Hoover institution press, 1994. 328 с.

15.Price E. B. The Vice Consul in Chargé at Canton (Price) to the Acting Secretary of State. 11 січ. 1911 р. Papers relating to the foreign relations of the United States 1921, VOLUME I. Спр. 893.00/3736. Арк. 323-325. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1921v01/d279> (дата звернення: 16.10.2023).

16.R. Hager C. Doctor Sun Yat sen some personal reminiscences. *The Missionary Herald*. 1912. квіт. С. 171–174. URL: <https://ia801302.us.archive.org/22/items/missionaryherald1084amer/missionaryherald1084amer.pdf#page=21> (дата звернення: 25.10.2023).

17.Toten M. My Thirty-Three Year's Dream: The Autobiography of Miyazaki Toten / ред. M. B. Jansen ; пер. з яп. E. Shinkichi. Princeton : Princeton University Press, 2014. 332 с.

18.Yat-sen S. Kidnapped in London: being the story of my capture by, detention at, and release from the Chinese legation, London. Bristol : J. W. Arrowsmith, 1897. 134 с.

19.Yat-sen S. The International Development of China. New York and London: The Knickerbocker Press, 1922. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/45188> (дата звернення: 10.04.2023).

Література:

- 20.Беседіна Н. В. Сунь Ятсен—ідеолог розбудови нової китайської державності. Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Дев'ятого Всеукраїнського науково-практичного семінару, м. Полтава, 26 берез. 2015 р. URL: http://historic.pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Актуал_питання-2015-макет.pdf#page=140 (дата звернення: 04.04.2023).
- 21.Волкова И.В. СССР и Гомиьдан. Военно-политическое сотрудничество. 1923—1942 гг. М.: Центр поли граф, 2023. 349 с
- 22.Гамянін Василь Іванович. Трансформаційні процеси в історії Китаю новітнього часу (1911-1949) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Гамянін Василь Іванович ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. - К., 2000. 19 с.
- 23.Ефимов Г. В. Сунь Ятсен : Поиск пути, 1914—1922. — М. : Наука, 1981. — 239 с.
- 24.Исхаков, Р. Л. (2015). Сунь Ятсен и роль периодической печати в победе Синьхайской революции. Китай: история и современность.— Екатеринбург, 2015., 161-172.
- 25.Капранов С. В. Китайський вектор японського паназіатизму: до постановки проблеми. // Східний світ. - 2015. - № 3. - С. 98-105
- 26.Кузнецов, В. С. (2007). Сунь Ятсен и Япония. In Общество и государство в Китае: XXXLII науч. конф.: К (pp. 121-125).
- 27.Кузнецов, В. С. Смута в Китае и Сунь Ятсен. Общество и государство в Китае. 2009 №39(1), С. 144-151.
- 28.Мак-Кормик Фредерик. «Китайская революция». Библиотека современника СПб. Издание П.И.Певина, 1914 г. 143 с.
- 29.Малоземов С.И., Тараскина А.Д. Сунь Ятсен: жизненный путь, формирование и развитие политических взглядов Контентус. 2020. №5.

30.Олійник О. М. Китай у роки першої світової війни. Перша світова війна. Історичні долі держав і народів. 2015. С. 112-118.

31.Пахомов Ю.Н., Павленко Ю.И. Цивилизационная структура современного мира. Том 3. Цивилизации Востока в условиях глобализации. Книга 2. Китайско-дальневосточный цивилизационный мир и африканская цивилизационная общность. К.: Наукова думка, 2008. 640 с.

32.Род Ж. Современный Китай. Перевод с французского М.А.Брагинского. Спб., издание «Брокгауз-Ефрон», 1912. VIII, 294 с.

33.Скрипник О. М. Роль Сунь Ятсена в Синьхайській революції 1911–1912 рр. Уманська старовина. – 2016. – №. 1. – С. 52-56.

34.Тихвинский С. Л. Завещание китайского революционера : Сунь Ятсен: жизнь, борьба и эволюция полит. взглядов. — М. : Политиздат, 1986. — 222 с.

35.Цзявэнь Ц. Концепция национальной и культурной идентичностей Сунь Ятсена. Миссия конфессий. 2021. № 10.2. С. 203–209.

36.Chan F. G. An Alternative to Kuomintang-Communist Collaboration: Sun Yat-Sen and Hong Kong, January-June 1923. *Modern Asian Studies*. 1979. Vol. 13, No. 1. С. 127–139. URL: <https://www.jstor.org/stable/312357> (дата звернення: 01.05.2023).

37.Chan L. Sun Yat-sen on Land Utilization. *Agricultural History*. 1968. № 42 (4). С. 297–303. URL: <https://doi.org/10.2307/3741814> (дата звернення: 10.04.2023).

38.Cheng C.-Y. *Sun Yat-Sen's Doctrine in the Modern World*. New York : Westview Press, 1989. 327 с. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429307935> (дата звернення: 07.04.2023).

39.Chesneaux J., Le Barbier F., Bergere M.-C. *China from the 1911 Revolution to Liberation* / пер. з фр. P. Auster, L. Davis. New York : Pantheon books, 1977. 372 с.

- 40.Chong K. R. Cheng Kuan-ying (1841–1920): A Source of Sun Yat-sen's Nationalist Ideology?. *The Journal of Asian Studies*. 1969. Т. 28, № 2. С. 247–267. URL: <https://doi.org/10.2307/2943001> (дата звернення: 23.04.2023).
- 41.Chow P. *Britain's Imperial Retreat from China, 1900–1931*. London : Routledge, 2017. 256 с.
- 42.Comber L. Chinese Secret Societies in Malaya; an Introduction. *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*. 1956. Vol. 29, No. 1 (173). С. 146–162. URL: <https://www.jstor.org/stable/41503202> (дата звернення: 28.03.2023).
- 43.Cook James A. *Sun Yat-Sen, Nanyang and the 1911 Revolution*. 318 p.
- 44.Damon A. F. Financing Revolution: Sun Yat-sen and the Overthrow of the Ch'ing Dynasty. *The Hawaiian Journal of History*. 1991. No. 25. P. 161–186. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/5014387.pdf> (дата звернення: 18.04.2023).
- 45.DeKorne J. C. Sun Yat-Sen and the Secret Societies. *Pacific Affairs*. 1934. Vol. 7, no. 4. P. 425. URL: <https://doi.org/10.2307/2751370> (дата звернення: 28.03.2023).
- 46.Doberneck R. C. Sun Yat-sen: Surgeon and revolutionary. *Surgery*. 1997. № 122(1). С. 101–104. URL: [https://doi.org/10.1016/s0039-6060\(97\)90270-1](https://doi.org/10.1016/s0039-6060(97)90270-1) (дата звернення: 04.04.2023).
- 47.Döşkaya F. Ç., Andaç H. O. American board activities in China and Sun Yat-sen. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 2022. Т. 22. №. 44. С. 409-443.
- 48.Dutt V. P. *The First Week of Revolution: The Wuchang Uprising. China in Revolution: The First Phase 1900-1913* / ред. М. С. Wright. New Haven and London, 1968. С. 383–416.
- 49.Gasster M. *Reform and Revolution in China's Political Modernization. China in Revolution: The First Phase 1900-1913* / ред. М. С. Wright. New Haven and London, 1968. С. 67–96.
- 50.George B. T. *The State Department and Sun Yat-sen: American Policy and the Revolutionary Disintegration of China, 1920-1924*. Pacific Historical

Review. 1977. № 46(3). С. 387–408. URL: <https://doi.org/10.2307/3637503> (дата звернення: 06.04.2023).

51. Gilbert Chan F. An Alternative to Kuomintang–Communist Collaboration: Sun Yat-sen and Hong Kong, January–June 1923. *Modern Asian Studies*. 1979. № 13(01). С. 127–139. URL: <https://doi.org/10.1017/s0026749x00006491> (дата звернення: 11.04.2023).

52. Gordon D. B. American Influences on Sun Yatsen. *Education about Asia*. 2011. Volume 16:2 (Fall 2011): U.S., Asia, and the World: 1620-1914. С. 39–41. URL: <https://www.asianstudies.org/wp-content/uploads/american-influences-on-sun-yatsen.pdf> (дата звернення: 03.04.2023).

53. Gregor A. J. Confucianism and the Political Thought of Sun Yat-Sen. *Philosophy East and West*. 1981. № 31(1), 55. URL: <https://doi.org/10.2307/1399066> (дата звернення: 10.04.2023).

54. Gregor A. J., Chang M. H. Marxism, Sun Yat-sen, and the Concept of “Imperialism.”. *Pacific Affairs*. 1982. № 55(1). URL: <https://doi.org/10.2307/2756903> (дата звернення: 08.04.2023).

55. Hsu C.Y. I. *The Rise of Modern China*. Oxford University Press: New York, 1970. 830 p.

56. Jansen M. B. *The Japanese and Sun Yat-Sen*. Cambridge : Harvard University Press, 1967. 277 p.

57. Jensen C. Brother Nations: Sun Yat-sen's Plea for Japanese Support to China, 1914-1924 : автореф. *Всун Мавт*, 2012. 38 с. URL: <http://hdl.handle.net/10066/14760> (дата звернення: 18.04.2023).

58. Kai-shek Chiang. *China's Destiny and Chinese Economic Theory*. With Notes and Commentary by Philipp Jaffe. Roy Publishers. New York. 1947. 347 p.

59. Li J. NATIONALISM IN MODERN CHINA: FROM THE LATE 19TH CENTURY TO THE EARLY 21ST CENTURY. *Chinese Studies*. 2023. № 2. С. 5–18. URL: <https://doi.org/10.51198/chinesest2023.02.005> (дата звернення: 12.11.2023).

60. Linebarger P.M. Sun Yat-sen and the Chinese Republic. New York. 1925. 371 p.
61. Linebarger P.M. W. The Political Doctrines of Sun Yat-sen. An Exposition of the San Min Chu I. Harvard University. The John Hopkins Press, 1937. 278 p.
62. Liu C. Racism in the Early-20th -Century U.S. and Sun Yatsen's Outlook on Chinese Culture. *Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*. 2018. № 15(2). С. 117–134. URL: <https://www.ingentaconnect.com/contentone/plg/cultura/2018/00000015/00000002/art00007?crawler=true&mimetype=application/pdf> (дата звернення: 29.03.2023).
63. Ma L. E. A. Revolutionaries, monarchists, and Chinatowns : Chinese politics in the Americas and the 1911 revolution. Honolulu : University of Hawaii Press, 1990. 227 с. URL: <https://archive.org/details/revolutionariesm0000male/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 11.04.2023).
64. Ma Lum Y., Mun Kong Lum R. Sun Yat-Sen in Hawaii Activities and Supporters. Honolulu : University of Hawaii Press, 1999. 128 с.
65. Metallo M. V. American Missionaries, Sun Yat-sen, and the Chinese Revolution. *Pacific Historical Review*. 1978. Т. 47, № 2. С. 261–282. URL: <https://doi.org/10.2307/3637974> (дата звернення: 11.05.2023).
66. Miyakawa Y. Sun Yat-Sen and Japanese pan-asianists. *Sun Yat-Sen Nanyang and the 1911 revolution* / ред.: L. L. To, L. H. Guan. Singapore, 2011. С. 61–71.
67. Munholland J. K. The French Connection that Failed: France and Sun Yat-Sen, 1900-1908. *The Journal of Asian Studies*. 1972. № 32(1). С. 77–95. URL: <https://doi.org/10.2307/2053179> (дата звернення: 06.04.2023).
68. Najita T. Inukai Tsuyoshi: Some Dilemmas in Party Development in Pre-World War II Japan. *The American Historical Review*. 1968. Т. 74, № 2. С. 492. URL: <https://doi.org/10.2307/1853674> (дата звернення: 16.07.2023).

69.Niou E. M. S., Tan G. An analysis of Dr. Sun Yat-sen's self-assessment scheme for land taxation. *Public Choice*. 1994. № 78(1). С. 103–114. URL: <https://doi.org/10.1007/bf01053368> (дата звернення: 06.04.2023).

70.Putnam B. L Weale. *The Fight for the Republic in China*. London. 1918. 582 p.

71.Scalapino R. A., Schiffrin H. Early Socialist Currents in the Chinese Revolutionary Movement: Sun Yat-sen versus Liang Ch`i-ch`ao. *The Journal of Asian Studies*. 1959. Vol. 18, No. 3. С. 321–342. URL: <https://doi.org/10.2307/2941585> (дата звернення: 08.04.2023).

72.Schiffrin H. *Sun Yat-sen and the origins of the Chinese revolution*. Berkeley : University of California Press. 438 p.

73.Schiffrin H. Sun Yat-sen's Early Land Policy: The Origin and Meaning of «Equalization of Land Rights». *The Journal of Asian Studies*. 1957. Vol. 16, №. 4. С. 549–564. URL: <http://www.jstor.org/stable/2941638?origin=JSTOR-pdf> (дата звернення: 05.04.2023).

74.Schiffrin H. Z. *The Enigma of Sun Yat-sen. China in revolution: the first phase 1900-1913*. New Haven and London, 1968. С. 443–474.

75.Shaoqing C. On the overseas Chinese secret societies of Australia. *New Zealand Journal of Asian Studies*. 2002. № 4(1). С. 30–45. URL: <https://www.nzasia.org.nz/uploads/1/3/2/1/132180707/caisahoqing.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).

76.Sharman. *Sun Yat-sen. His Life and its Meaning. A critical Biography*. New York. 1934. 418 p.

77.Shotwell J. T. Sun Yat-Sen and Maurice William. *Political Science Quarterly*. 1932. № 47(1). URL: <https://doi.org/10.2307/2142700> (дата звернення: 14.04.2023).

78.Soong I. T. Sun Yat-sen's Christian Schooling in Hawai'i. *The Hawaiian Journal of History*. 1997. № 31. URL: <https://web.archive.org/web/20191010032454/http://evols.library.manoa.hawaii.edu/bitstream/10524/527/JL31157.pdf> (дата звернення: 09.10.2023).

79.Sun J. Secret Societies and the 1911 Revolution. *Journal of Contemporary East Asia Studies*. 2014. № 3 (1). С. 7–21. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/24761028.2014.11869068> (дата звернення: 29.03.2023).

80.Teng S. Y. Dr. Sun Yat-sen and Chinese secret societies. *Studies on Asia*. 1963. No. 1(4). P. 81–99. URL: <https://studiesonasia.scholasticahq.com/article/14215.pdf> (дата звернення: 28.03.2023).

81.Tetsuo N. «Inukai Tsuyoshi: Some Dilemmas in Party Development in Pre-World War II Japan». *The American Historical Review*. December 1968.74 (2): 492–510

82.The Economist. The song of Song. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/christmas-specials/2012/12/22/the-song-of-song> (дата звернення: 16.10.2023).

83.Tjio K. *The Unfinished Revolution: Sun Yat-Sen and the Struggle for Modern China*. Marshall Cavendish International, 2018. 432 с.

84.Trescott P. B. Henry George, Sun Yat-sen and China: More Than Land Policy Was Involved. *American Journal of Economics and Sociology*. 1994. № 53(3). С. 363–375. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.1994.tb02606.x> (дата звернення: 05.04.2023).

85.Weaver W. C. The Social, Economic, and Political Philosophy of Dr. Sun Yat-Sen. *The Historian*. 1939. № 1(2). С. 132–141. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6563.1939.tb00469.x> (дата звернення: 03.04.2023).

86.Wells A. *Political Thought of Sun Yat-Sen*. London: Palgrave Macmillan, 2001. 256 pp.

87.Wilbur C. Martin, Lien-ying J. *Missionaries of Revolution: Soviet Advisers and Nationalist China, 1920–1927*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988. xii, 904 pp.

88.Wilbur C. Martin. *Sun Yatsen. Frustrated Patriot*. N. Y. 1976. 413 p.

89.Wong J. Y. Three visionaries in exile: Yung Wing, K'ang Yu-wei and Sun Yat-sen, 1894-1911. *Journal of Asian History*. 1986. Vol. 20, No. 1. С. 1–32. URL: <https://www.jstor.org/stable/41930588> (дата звернення: 03.05.2023).

90.Xia Z. On the Relationship Between the 1911 Revolutionary Figures Chen Qubing and Sun Yat-sen. *Chinese Studies in History*. 2014. № 48(1). С. 56–65. URL: <https://doi.org/10.2753/csh0009-4633480103> (дата звернення: 11.04.2023).

91.Bergère M.-C., Lloyd J. Sun Yat-sen / пер. з фр. J. Lloyd. Stanford : Stanford University Press, 1998. 480 с.

92.Sun Yat-sen: the early years. *Taiwan Review*. URL: <https://taiwantoday.tw/news.php?unit=20,20,29,35,35,45&post=25981> (дата звернення: 16.10.2023).

93.Kazuo S. Sun Yat-sen's 1911 Revolution had Its Seeds in Tokyo. *The Asia-Pacific Journal*. 2007. Т. 5, № 11. С. 1–8. URL: <https://apjif.org/-Sato-Kazuo/2587/article.pdf> (дата звернення: 13.11.2023).

94.Seng P. P. The Kuomintang in Malaya, 1912-1941. *Journal of Southeast Asian History*. 1961. Т. 2, № 1. С. 1–32. URL: <http://www.jstor.org/stable/20067317?origin=JSTOR-pdf> (дата звернення: 16.10.2023).

95.Капранов С. В. Китай в ідеології японського паназіатизму / С. В. Капранов // Китай очима Азії : [колективна монографія] / редкол.: О. В. Богомолів, О. Б. Бубенок, В. О. Кіктенко та ін.] ; Нац. акад. наук України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського, Укр. асоціація китаєзнавців. - Київ : [б. в.], 2017. - Розд. 3. - С. 146-217.

96.Kayloe T. The Unfinished Revolution: Sun Yat-Sen and the Struggle for Modern China. Singapore : Marshall Cavendish International (Asia), 2018. 432 с.

97.Wong J. Y. The british model in Sun Yat-sen's vision of modernization for China. *Sun Yat-sen Nanyang and the 1911 revolution*. Singapore, 2011. С. 17–27.

98. Yat-sen S. The True Solution of the Chinese Question. 1904. 11 с.
 URL: [https://books.google.com.ua/books/about/The True Solution of the Chinese Questio.html?id=NADvHAAACA AJ& amp: redir_esc=y](https://books.google.com.ua/books/about/The_True_Solution_of_the_Chinese_Questio.html?id=NADvHAAACA AJ& amp: redir_esc=y) (дата звернення: 09.10.2023).

99. Хохлов А. Н. Китай в период президентства Юань Шикая: усиление пропаганды конфуцианства и попытка реставрации монархии (по материалам прессы и донесениям российских дипломатов) // Общество и государство в Китае. – 2009. – Т. 39. – №. 1. – С. 130-143.

100. Сотникова И. Н. Китайский сектор Коминтерна: организационные структуры, кадровая и финансовая политика: 1919-1943 гг. – Восточная литература, 2015. 407 с.

101. Герасимов Д. И. Между Гоминьданом и КПК: политика советского государства в Китае (1918-1927 гг.) // Исторический журнал: научные исследования. – 2022. – №. 5. – С. 14-32.

102. George H. Progress and Poverty. Schalkenbach Foundation, Robert, 2006. 319 с. URL: <https://www.henrygeorge.org/pchp42.htm> (дата звернення: 01.11.2023).

103. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. Навч. посіб. Київ, 1996. 480 с.

104. Giannakos S. Chinese Nationalism: Myths, Reality, and Security Implications. *Nationalities Papers*. 2019. Т. 47, № 1. С. 149–161.
 URL: <https://doi.org/10.1017/nps.2018.9> (дата звернення: 20.11.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А. Медичний висновок щодо причин смерті Сунь Ятсена

CEN SEUNG SHAN (SUN YAT SEN), male 60 years. Autopsy - 294
 Chinese.
 Occupation: Died: March 12, 1925.
 Service: Surgical Autopsy: March 13, 1925.
 Autopsy by Dr. Cash. Hospital No. 9954.

ANATOMICAL DIAGNOSIS

Adeno carcinoma of the gall-bladder with obstruction of cystic duct; direct extension to liver and diaphragm; widespread metastasis to lungs, peritoneum, wall of ileum and colon; multiple constrictions of colon by carcinoma; healed cholecystitis; cholelithiasis; moderate generalized arteriosclerosis; slight diffuse scarring of the kidneys; cyst of left kidney; healed calcified tuberculosis of lungs; slight atrophy of heart; emphysema of lungs; ascites; pulmonary oedema; ascariasis.

CLINICAL HISTORY

ADMISSION:- January 26, 1925

FAMILY HISTORY:- Unimportant

PAST HISTORY:- Digestive disturbances for past ten years. No vomiting, pain or dysentery.

PRESENT ILLNESS:- Several months ago mass noticed in right upper abdomen. Recently noticed to be larger. Much discomfort and weakness. No fever or jaundice.

PHYSICAL EXAMINATION:- Large mass in right upper quadrant which is felt to be liver. It is smooth but tender. Not much loss of weight. No fever nor jaundice. temperature 38, Pulse, 120. B.P. 130/95. Exploratory laparotomy revealed extensive involvement of liver by carcinoma which had spread widely to the peritoneal surfaces of the abdominal viscera. During the remainder of the patient's stay in the hospital he was treated with radium.

MEDICAL EXAMINATION:- Urine; S.C. 1024, no sugar, albumin, casts, or blood. Blood: W.B.C. 17,600. R.B.C. 8,600,000.

*I CERTIFY THAT THIS IS A
 TRUE COPY OF THE ORIGINAL*

Ray E. Barth, M.D.

ROBERT J. HARRIS
 Notary Public, State of Ohio
 My Commission Expires 07-15-17

[Signature] 8/1/14